

Amsterdamse Hogeschool voor de Kunsten
Master Kunsteducatie
Studiejaar 2017 / 2018
Empirisch onderzoek
Hanna Salonen en Olav van den Brekel
Begeleiders: Nathalie Roos & Talita Groenendijk
Datum: 1 september 2018

OP WEG NAAR INCLUSIEVE KUNSTEDUCATIE

INHOUDSOPGAVE

Voorwoord	P. 03
Samenvatting onderzoek	P. 04
1 - INLEIDING	
1.0 Aanleiding	P. 05
1.1 Probleemstelling	P. 06
2 - THEORETISCH KADER	
2.0 Algemeen	
2.1 Vooroordelen, kennismaking en dialoog	P. 07
2.2 Omgangsstrategieën en begrip	P. 08
2.3 Transformatie richting inclusie	P. 09
2.4 Onderzoeksvragen	P. 11
2.5 Operationalisering begrippen	P. 12
2.6 Doelstelling	P. 13
3 – OPZET ONDERZOEK	
3.0 Onderzoeksmethode	P. 14
3.1 Steekproef	P. 14
3.2 Methode dataverzameling en analyse	P. 14
4 – RESULTATEN	
4.0 Algemeen	P. 16
4.1 Deelvraag 1	P. 16
4.1.1 Kennis over verstandelijke en psychische beperkingen	P. 16
4.1.2 Ervaring beeldvorming en interesse algemeen	P. 17
4.1.3 Ervaring	P. 17
4.1.4 Beeldvorming	P. 17
4.1.5 Interesse	P. 18
4.1.6 Conclusie deelvraag 1	P. 19
4.2.0 Deelvraag 2	P. 19
4.2.1 Interventie	P. 19
4.2.2 Ervaringen tijdens de interventie	P. 22
4.2.3 Conclusie deelvraag 2	P. 25
4.3.0 Deelvraag 3	P. 26
4.3.1 Conclusie deelvraag 3	P. 28
5 - CONCLUSIE	P. 29
6 – DISCUSSIE EN AANBEVELINGEN	
6.0 Discussie	P. 31
6.1 Aanbevelingen t.b.v. gelijksoortige interventies	P. 31
6.2 Aanbevelingen in relatie tot de transformatie naar inclusief onderwijs	P. 32
7 – NAWOORD	P. 33
8 - LITERATUURLIJST	P. 34
9 - BIJLAGEN	
Bijlage 1 – Vragenlijst (ook t.b.v. focusgroep gesprek)	P. 35
Bijlage 2 – Codeboom deelvraag 1	P. 37
Bijlage 3 - Observatieschema	P. 38
Bijlage 4 - Open learner reports	P. 39
Bijlage 5 – Codeboom deelvraag 2	P. 40
Bijlage 6 - Halfgestructureerd interview achteraf	P. 41
Bijlage 7 – Codeboom deelvraag 3	P. 43
Bijlage 8 – Voorbeeld schema open codering	P. 44

Voorwoord

In 2009-2010 werd het onderzoek 'Kunst Inclusief' uitgevoerd naar de mogelijkheden tot participatie in de kunsten voor mensen met een verstandelijke beperking. Dit onderzoek van Van Biene, De Bruijn, Haker, Loeffen, Oosterink, Van Slagmaat, Sparreboom, De Vos & Wilken (2010) mondde uit in de publicatie 'Kansen in Kunst'. De onderzoekers stellen dat er meer behoefte is aan expertise om mensen met beperkingen beter te begeleiden in hun artistieke activiteiten en kunstenaarschap, zowel in technische vaardigheden als in methodieken. Het onderzoek leverde concrete aanbevelingen op.

De onderzoekers zien mogelijkheden voor kunstvakopleidingen, zowel aan de zijde van docenten als studenten, om op verschillende vlakken een bijdrage te leveren aan de kunstbeoefening van mensen met een beperking. Deze opleidingen kunnen bijvoorbeeld een rol spelen in de ontwikkeling van artistieke talenten bij mensen met een beperking. Kunstvakopleidingen kunnen volgens de onderzoekers veel meer aandacht besteden aan inclusie en diversiteit. Dit begint al binnen hun bachelor programma's. Docenten in spe ontwikkelen vaardigheden en een natuurlijke open houding jegens elk individu om zo beter op ieders individuele leervragen te kunnen anticiperen. Kunstvakopleidingen kunnen in samenwerking met partners uit het veld lesprogramma's ontwikkelen voor kunstdocenten. Daarnaast kunnen zij docenten ondersteunen met coaching (Van Biene et al, 2010).

Uit ons onderzoek blijkt dat er nu, een kleine tien jaar later, binnen de opleidingen tot kunstvakdocent weinig gedaan is met deze aanbevelingen. In de tussenliggende periode is het VN-verdrag, dat in Nederland de rechten van mensen met een beperking waarborgt, op 1 januari 2017 in werking getreden. Daarmee zijn deze aanbevelingen niet meer vrijblijvend. Artikel 24 uit dit verdrag verplicht ons om ieder kind, ongeacht zijn of haar achtergrond, inclusief onderwijs te bieden.

Een transformatie naar inclusieve vormen van kunstonderwijs en het belang van het opleiden van docenten daarin zijn de persoonlijke overtuiging en motivatie van onderzoekers Hanna Salonen en Olav van den Brekel om dit onderzoek, dat in de lijn ligt met het onderzoek van Van Biene et al, uit te voeren.

Sinds haar afstuderen in 1996 als Docent beeldende kunst en vormgeving werkt Hanna Salonen als coördinerend begeleider en vakdocent in een special needs atelier. Hier kunnen mensen met een beperking zich artistiek ontwikkelen. Jarenlange ervaring, ook in het begeleiden van stagiaires, bracht haar tot het inzicht dat er structureel meer aandacht nodig is binnen de opleidingen voor Docent beeldende kunst en vormgeving in het opdoen van didactische en pedagogische kennis en ervaring voor het begeleiden van mensen met een beperking. De opleidingen voor Docent beeldende kunst en vormgeving concentreren zich primair op het voorbereiden tot een docent binnen het voortgezet onderwijs. Er is slechts mondjesmaat aandacht voor speciaal onderwijs of buitenschools kunstonderwijs voor mensen die anders leren of een beperking hebben.

De voorliefde voor kunst en cultuur bracht Olav van den Brekel tot een studie aan de Koninklijke Academie voor beeldende Kunsten in Den Haag, en nu tot een Masterstudie kunsteducatie in Amsterdam. Daarnaast interesseert hij zich onder andere voor mensenrechten. Hier werkte hij het afgelopen jaar in zijn studie aan door het leiden van een inclusief kunsteducatief project waar kunstenaars met een lichamelijke beperking samen met scholieren van een middelbare school kunsteducatieve lessen volgden onder leiding van professionele kunstenaars. In het artikel 'Een school mag niemand uitsluiten' (Wevers, 2017) gaat Caroline Forder, hoogleraar rechten van het kind, in op de betekenis van inclusief onderwijs. Dit onderwijs streeft naar educatie voor ieder kind op dezelfde school, ongeacht zijn of haar achtergrond. Dit betekent dat leerlingen met beperkingen van welke aard dan ook samen les krijgen met leerlingen zonder beperkingen. Inclusief onderwijs waarborgt het recht op onderwijs voor alle personen ongeacht hun achtergrond. Dit recht is een verdieping in de reeds bestaande kinderrechten en universele rechten van de mens en vormt mede zijn motivatie om te onderzoeken welke consequenties deze verdieping heeft voor kunsteducatie.

Samenvatting onderzoek

Binnen de reguliere docentenopleidingen in Nederland bestaat nauwelijks aandacht voor anders lerenden, zoals leerlingen met leerbeperkingen. Dit geldt ook voor de Docentenopleidingen beeldende kunst en vormgeving. Dit is een gemiste kans omdat kunsteducatie vaak meer ruimte en mogelijkheden biedt in het opdoen van kennis en ervaringen voor anders lerenden. Dit in tegenstelling tot verschillende vakken waar die toegankelijkheid moeilijker is. Kunsteducatie kan bijvoorbeeld een bijdrage leveren aan de verbinding tussen leerlingen met en zonder een beperking, waarbij de mogelijkheid ontstaat van elkaar te leren.

Door het tekenen van het VN verdrag dat de rechten van mensen met een beperking waarborgt, verplicht Nederland zich tot algemeen onderwijs dat inclusief van aard is. Dit heeft consequenties voor het gehele onderwijssysteem, zoals bijvoorbeeld de curricula van de docentenopleidingen.

Het doel van dit onderzoek is het bestaande beeld van een aantal studenten over personen met een verstandelijke en of psychische beperking in beeld te brengen, en hoe het beeld ten aanzien van deze personen verandert na een actieve kennismaking tussen deze studenten en kunstenaars met deze beperkingen. Tevens is onderzocht wat zij leren van deze ontmoeting. De eerstejaarsstudenten zijn afkomstig van de Docentenopleiding beeldende kunst en vormgeving van de Breitneracademie*, en de kunstenaars met een verstandelijke en of psychische beperking van het Outsider Art Atelier in Amsterdam.

Het onderzoek laat zien dat de onderzochte studenten vooraf over een bepaalde mate van kennis en ervaring beschikten aangaande mensen met een verstandelijke en of psychische beperking. Tevens blijkt dat de kennis van de studenten in sommige gevallen is gebaseerd op (persoonlijke) ervaringen, maar ook op indirecte kennis, beelden en of vooroordelen die hun beeldvorming beïnvloed hebben. Een interventie, in de vorm van een gastles, verzorgd door kunstenaars met een verstandelijke en of psychische beperking, waarin de studenten kennis maakten met de kunstenaars, leverde bij de studenten een divers scala aan nieuwe kennis en ervaring op die van invloed is op hun beeldvorming. De opgedane kennis en ervaring gaat vooral over verschillende vormen van artistieke oeffening, het communiceren door en met deze kunstenaars en de onderlinge samenwerking tijdens de artistieke oefening die onderdeel was van de gastles. Tevens bracht het studenten inzichten over hun eigen opleiding en over hun toekomst als docent binnen kunsteducatie en de rol van leerlingen met beperkingen daarin. Deze les leidde tevens tot diverse vormen van bewustwording bij de studenten, ook in relatie tot meer inclusieve vormen van kunsteducatie.

* De Breitneracademie is een onderdeel van de Amsterdamse Hogeschool voor de Kunsten.

1.0 Aanleiding

De aanleiding voor dit onderzoek is het VN-Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap (VRPH) dat op 1 januari 2017 in Nederland in werking trad. Met het tekenen van het verdrag, verplicht Nederland zich om mensen met een beperking van welke aard dan ook, volwaardig deel te laten nemen aan de samenleving en inclusief onderwijs aan te bieden. Hiermee krijgen personen met een beperking niet alleen het recht op onderwijs, maar is discriminatie waarbij een persoon op basis van een beperking geweigerd wordt binnen het algemene onderwijssysteem niet toegestaan.

Nog steeds blijken kinderen en volwassenen met beperkingen geconfronteerd te worden met vormen van isolement, bijvoorbeeld in de woon-, werk- en/of onderwijssituatie. Er is sprake van een zekere afstand tussen mensen met en zonder beperkingen (Stichting Inclusief Onderwijs, z.d.). Om deze situatie te veranderen zijn bewustwording en een realistisch beeld van deze personen van belang. In dit onderzoek zal hier dan ook de focus op liggen. De context van het onderzoek is die van kunsteducatie, en in het bijzonder van studenten die nu opgeleid worden om na hun studie binnen kunsteducatie aan de slag te gaan.

Dit empirisch onderzoek begint met het in beeld brengen van de bestaande beeldvorming van eerstejaarsstudenten van de Docentenopleiding beeldende kunst en vormgeving van de Breitneracademie ten aanzien van personen met een verstandelijke en/of psychische beperking. In een daaropvolgende interventie tijdens een les, maken de studenten kennis met kunstenaars met deze beperkingen. Binnen het bestaande curriculum kan deze les als uitzonderlijk gezien worden, aangezien kunstenaars met beperkingen zelden tot nooit uitgenodigd worden als gastdocent. De vraag is of de beeldvorming van de studenten door deze interventie verandert ten aanzien van personen, en in het bijzonder deze kunstenaars met een verstandelijke en/of psychische beperking. Daarnaast wordt onderzocht wat de studenten leren ten aanzien van: (eigen) vooroordelen, (inclusieve) kunst/educatie, zichzelf en samenwerken.

Een transitie naar inclusief onderwijs heeft grote consequenties voor het Nederlands onderwijssysteem. Er zullen aanpassingen moeten komen in huisvesting, herscholing van docenten, verandering van curricula bij zowel scholen als docentopleidingen, en in de samenwerking tussen docenten uit het speciaal en regulier onderwijs. Voor een transformatie naar inclusief onderwijs is bewustwording de eerste stap. Om alle leerlingen, ongeacht hun achtergrond, samen onderwijs te kunnen bieden, dienen scholen een meer individuele benadering per leerling na te streven. In de Verenigde Staten zien we dit bijvoorbeeld in de vorm van individuele leerplannen (Bain & Haiso, 2011).

Internationale voorbeelden, beschreven in de wetenschappelijke literatuur, laten zien dat kunsteducatie, voor zowel docenten als leerlingen, een brug kan slaan bij een transformatie naar inclusief onderwijs (Bain & Haiso, 2011; Mullaney, 2017). Als kunst niet alleen als schoolvak wordt gezien, maar ook als een vorm van visuele en/of andere zintuigelijke intelligentie, biedt het leerlingen met leerproblemen en/of -beperkingen andere manieren om zich te verbinden met kennis, met anderen en met de wereld (Mullaney, 2017). Een transformatie naar inclusieve kunsteducatie zal direct invloed hebben op de uitoefening van kunsteducatie, en daarmee ook op de scholing tot kunstvakdocent.

1.1 - Probleemstelling

Een jaar na het in werking treden in Nederland van het 'VN-verdrag handicap' verschijnt een eerste onderzoeksrapport van het College voor de Rechten van de Mens waarin de staat van de implementatie van dit verdrag beschreven wordt. Onder andere in het onderwijs blijken de problemen aanzienlijk. Docenten kunnen zowel in het speciaal als regulier onderwijs onvoldoende anticiperen op de leervragen en -behoeften van kinderen met een beperking. (College voor de rechten van de Mens, 2017)

Middels mail en telefoon benaderden wij de opleidingen voor Docent beeldende kunst en vormgeving in Nederland. Wij inventariseerden de stand van zaken aangaande de aandacht voor kunsteducatie voor anders lerenden binnen deze opleidingen. Uit de inventarisatie komt een versnipperd beeld naar voren. Bij de meeste opleidingen blijkt weinig of geen aandacht besteed te worden aan onderwijs aan anders lerenden. Een paar opleidingen biedt theoretische lessen aan over diverse leer- en gedragsproblemen. De inventarisatie toont aan dat docenten beeldende kunst en vormgeving in spe voor zowel een binnen- als buitenschoolse context, beperkt geschoold worden als het gaat om het adequaat inspelen op de onderwijskundige vragen die anders lerenden met zich meebrengen.

Al in 2010 concluderen van Biene et al dat er een gebrek is aan expertise om mensen met beperkingen beter te begeleiden in hun artistieke activiteiten en kunstenaarschap, zowel in technische vaardigheden als in methodieken. En ook nu nog is er binnen het speciaal onderwijs, en bij buitenschoolse kunstinstellingen voor mensen met beperkingen, vraag naar pedagogisch sterk onderlegde kunstvakdocenten (Biene et al, 2010). Ook hier ligt een potentieel werkveld voor de huidige kunstvakdocenten in opleiding. Voor een transitie naar inclusief onderwijs is er structurele scholing en bijscholing van kunstvakdocenten nodig en aanpassingen in het curriculum zijn noodzakelijk voor kunstvakdocenten in opleiding. Deze geconstateerde leemtes vormen de motivatie voor dit onderzoek.

2 THEORETISCH KADER

2.0 Algemeen

In het theoretische kader, voorafgaand aan het onderzoek, wordt middels wetenschappelijke artikelen gekeken naar vooroordelen in het algemeen en bij kunsteducatie in het bijzonder ten aanzien van mensen met beperkingen. Daarnaast worden de bestaande beeldvorming en waardesystemen belicht binnen kunsteducatie als het gaat om mensen met een beperking, en hoe deze bijgesteld kunnen worden. Tenslotte is er aandacht voor hetgeen nodig is voor de transformatie naar meer inclusieve vormen van (kunst)educatie.

2.1 Vooroordelen, kennismaking en dialoog

Het theorie gestuurde evaluatieonderzoek van Van de Maat uit 2016, gebaseerd op meerdere empirische onderzoeken, beschrijft de betekenis van kennismaking tussen groepen mensen ten behoeve van het wegnemen van vooroordelen. In zijn onderzoek beschrijft hij hoe hardnekkige vooroordelen en stereotypen middels een kennismaking en bemiddeling kunnen veranderen. Tijdens het onderzoek bestond bij de deelnemers de bereidheid om de eigen beeldvorming aan te passen. Vooroordelen ontstaan vaak door stereotype ervaringen en beelden. In het onderzoek wordt gerefereerd aan de contacttheorie van Allport, die persoonlijke contact ziet als de meest effectieve methode om wederzijdse vooroordelen en stereotypen weg te nemen, mits zij onder de juiste omstandigheden plaatsvindt. In zijn onderzoek noemt hij de contacttheorie als bewezen effectieve methode bij het wegnemen van vooroordelen jegens verschillende groepen zoals; migrantenjongeren, ouderen en of mensen met beperkingen. De contacttheorie beschrijft vier condities die bijdragen aan het succes van een ontmoeting:

- Er is sprake van een gelijkwaardige positie tussen de mensen die elkaar ontmoeten. Hiervan is bijvoorbeeld sprake wanneer verschillende groepen docenten elkaar ontmoeten in tegenstelling tot wanneer docenten en leerlingen bij elkaar gebracht worden
- Degenen die elkaar ontmoeten gaan een samenwerking aan zonder competitie
- Iedereen streeft naar dezelfde uitkomst, die alleen haalbaar is wanneer ieders belang wordt erkend
- De betrokkenen worden door externe professionals ondersteund

Ook zonder deze condities kunnen ontmoetingen, vooroordelen en stereotypen afnemen. Dat gebeurt ook wanneer angst afneemt tijdens een kennismaking, door nieuwe en andere kennis die men opdoet over elkaar tijdens een ontmoeting, en wanneer men zich beter leert inleven in de ander. Een ontmoeting leidt tot meer succes als de betrokkenen zich zeker en op hun gemak voelen. Juist omdat vooroordelen en stereotypen groepsgebonden zijn, is het goed om in kleine groepjes of zelfs met twee individuen samen te werken. De ontmoeting moet geen verplichtend karakter hebben (Van de Maat, 2016).

De vooroordelen, ook weerstanden genoemd door onderwijsfilosoof en pedagoog Gert Biesta (2017) in zijn boek 'Rediscovery of Teaching', behoeven volgens hem een tussenruimte. De tussenruimte tussen de werelden van verschillende mensen of groepen noemt hij 'dialoog'. Hij verwijst naar de filosoof Emmanuel Levinas die een ontmoeting met de ander en de wereld van de ander onvoorspelbaar noemt. Dit leidt tot weerstand of een conflict in de wereld van het ik omdat het ik zich moet verhouden tot de wereld van de ander. Het is dit conflict of deze weerstand die volgens Biesta om een tussenruimte vraagt; een dialoog van het samen zijn met elkaar in die wereld. Biesta ziet het als de taak van het onderwijs deze dialogische tussenruimte te creëren om weerstanden weg te nemen en ze om te vormen tot betekenisvolle ervaringen in het leven van de studenten of leerlingen (Biesta, 2017).

De beschreven dialogische tussenruimte toont gelijkenis met de beschrijvingen van het onderwijsconcept 'Third spaces' beschreven door Gutiérrez, Baguedano-López & Tejeda (1999). Third spaces zijn symbolische, 'hybride' tussenruimtes waar botsingen van culturen of weerstanden tot ontwikkeling worden omgevormd. Dit gebeurt middels een dialogische setting tussen verschillende groepen mensen onderling of leerlingen en hun docent (Gutiérrez, 2008, Gutiérrez et al., 1999).

In dit licht is het onderzoek van Van de Maat (2016) relevant voor dit onderzoek. Uit zijn onderzoek blijkt dat een kennismaking in een gelijkwaardige, niet competitieve setting, vooroordelen wegneemt en de beeldvorming van de deelnemers bijstelt. In dit onderzoek zal onder andere een interventie plaatsvinden in een vergelijkbare setting die uitnodigt tot dialoog, zoals beschreven door Gert Biesta (2017). In een gezamenlijke activiteit tussen studenten en kunstenaars met een verstandelijke en of psychische beperking binnen de interventie, is ruimte voor het creëren van een tussenruimte, of een 'third space', waarin de deelnemers van elkaar en van de ervaring leren. In dit onderzoek is de tussenruimte niet alleen symbolisch maar ook fysiek.

2.2 Omgangsstrategieën en begrip

Kennismaking als methode om vooroordelen bij te stellen, is een verplicht onderdeel binnen het curriculum van de docentenopleiding tot kunstvakdocent in Ierland. Mullaney (2017) beschrijft hoe studenten van de docentenopleiding tot kunstvakdocent standaard minimaal twee weken stage lopen in het speciaal onderwijs of bij een buitenschoolse instelling voor volwassenen met beperkingen. Deze 'onderdompeling' in het speciaal onderwijs is een bewuste keuze om studenten kennis te laten maken met personen met beperkingen. Doel is het verkrijgen van inzichten over en het vergroten van begrip voor deze personen. Deze manier van leren blijkt niet alleen effectief te zijn in het ontwikkelen van omgangsstrategieën in onderwijssituaties met personen met beperkingen, maar ook in het wegnemen van ongemakkelijkheid of angsten in relatie tot deze personen.

De praktijk laat zien dat, wanneer gewerkt wordt met leerlingen met een beperking, vooroordelen en angsten met betrekking tot het werken met deze leerlingen verdwijnen. Een houding van twijfel en onzekerheid maakt plaats voor begrip, toenadering en de wil om de leerlingen zo goed mogelijk te begeleiden. De leerlingen met speciale (leer)behoeften werkten gezamenlijk met de studenten aan artistieke opdrachten met ruimte voor individuele zelfexpressie en persoonlijke creativiteit. Daarnaast lieten de kunstlessen ook zien dat de leerlingen meer in hun kracht komen te staan tijdens het artistieke proces. Dit komt mede door de onderlinge samenwerking met medeleerlingen en de docenten in opleiding. De doelstelling van deze samenwerking is om deze docenten in opleiding beter voor te bereiden in het werken op een inclusieve school (Mullaney, 2017).

Vergelijkbare uitkomsten toont het onderzoek naar authentieke leerervaringen van Bain & Haiso (2011), dat aandacht besteedt aan het geven van les op inclusieve scholen in de Verenigde Staten. Het blijkt dat studenten die lessen aan leerlingen met beperkingen gaan bijwonen of geven, vooraf regelmatig te kampen hebben met angsten rond deze doelgroep. Het valt achteraf vaak mee. Tijdens het werken in het veld leren de studenten zich beter in te leven in de leerlingen met een beperking; het vergroot hun empathisch vermogen. Daarnaast leiden de ervaringen in de beroepspraktijk tot meer zelfverzekerdheid in het lesgeven en vergroot het hun zelfkennis. Ondanks dat in de VS inclusief onderwijs wijdverspreid is, geven studenten aan dat zij als nieuwkomer op een inclusieve school, onvoldoende kennis en vaardigheden bezitten om hier adequaat les te kunnen geven. Voor hen is belangrijk het onderscheid te leren kennen tussen op zichzelf staand speciaal onderwijs binnen een reguliere school en volledig inclusief onderwijs waar kinderen met en zonder beperking les krijgen in hetzelfde klaslokaal.

Naast al hetgeen aan bod komt binnen de studie zijn er speciale cursussen in relatie tot kunsteducatie en leerlingen met een beperking. Hier leren de studenten hoe zij kunnen werken aan de ondersteuning van de cognitieve- en persoonsontwikkeling van leerlingen. Eén van de studenten die een cursus volgde, waarin leerlingen met beperkingen kunsteducatie kregen, geeft aan dat zij niet veel verschil ervaart tussen leerlingen met en zonder beperking. Zij geeft wel aan dat voor kunsteducatieve lessen voor leerlingen met beperkingen helder, en stapsgewijs gewerkt moet worden. Tevens is er meer tijd nodig om aan de gewenste kwaliteit te voldoen (Bain & Haiso, 2011).

2.3 Transformatie richting inclusie

Margaret Taylor (2004) beschrijft in haar proefschrift het belang van kunst en kunstonderwijs voor mensen met verschillende vormen van beperkingen. Kunst kan een belangrijke middel zijn om zich te verbinden met de wereld en in het vormen van hun identiteit als deelnemer aan de samenleving. Beeldende kunst heeft de potentie om de ontwikkeling van het zelfbewustzijn te ondersteunen bij mensen met een beperking, daar waar andere manieren onbereikbaar zijn of tekortschieten. Het is deze bewustwording en het ontwikkelen van een eigen visuele beeldtaal, die kunnen resulteren in het maken van krachtige beelden, wat een negatieve of bevooroordeelde beeldvorming over mensen met beperkingen kan helpen weerleggen. Daarbij is het aanleren van vaardigheden binnen kunstbeoefening een essentieel onderdeel.

Desalniettemin berust de aanwezigheid van bekwame en creatieve kunstdocenten binnen het speciaal onderwijs vaak op willekeur. Vervolgens blijkt in het vervolgonderwijs, waar soms inclusievere vormen van onderwijs aangeboden worden, dat personen met een beperking geconfronteerd worden met onderwijssystemen die onvoldoende aansluiten bij de individuele mogelijkheden en of leervragen van deze anders lerenden. De systemen komen voort uit normatieve denkkaders bedacht vanuit personen zonder beperkingen. Het is een taak van het onderwijs om zowel de verschillen als overeenkomsten tussen mensen te onderkennen, en ervoor te zorgen dat ook mensen met beperkingen volwaardig kunnen deelnemen aan de samenleving (Taylor, 2004).

Het recentere artikel van Penketh (2017) beschrijft vergelijkbare obstructies binnen het kunsteducatiebeleid in Groot-Brittannië. Leerlingen met beperkingen worden nog steeds gehinderd in het volwaardig kunnen volgen van kunstlessen. Het huidige onderwijssysteem is namelijk bedacht vanuit een normatieve representatie van lichamelijke en verstandelijke vermogens. Dit in tegenstelling tot de aandacht die bij kunsteducatie in Groot-Brittannië besteed wordt aan het wegnemen van vooroordelen, het tegengaan van sociale ongelijkheid en vraagstukken rond de herkomst van leerlingen. Aangaande deze onderwerpen speelt kunsteducatie wel een verbindende rol. Personen met beperkingen lijken echter nog niet te behoren tot deze groeperingen, voor wie kunsteducatie ingezet wordt ter bevordering van gelijkheid en inclusie.

Oorzaken kunnen gezocht worden in het onderwijsbeleid dat op een aantal hoofdpijlers is gestoeld, die voortkomen uit wenselijke 'kijk-' en 'handelswijzen' om zogenaamd volwaardig te kunnen anticiperen. Centraal staat het lichamelijk en verstandelijk 'bekwaam' zijn. Denk bijvoorbeeld aan het kunnen hanteren van gereedschappen om kunst te maken, vaak verbonden aan een noodzakelijke (fijne) motoriek. Er wordt ook een groot belang gehecht aan goed kunnen (leren) kijken om kunst te kunnen waarnemen of om kunst te maken. Zien wordt in de meest ultieme zin als noodzakelijk geacht om de wereld te kunnen leren kennen. Een andere belangrijke pijler is zelfstandigheid; leerlingen dienen zelfstandig te kunnen handelen en denken. Mensen die niet of minder goed kunnen schrijven, lopen, zien en of spreken voldoen niet aan deze 'normatieve representatie' en worden eenvoudigweg ontkend. Penketh ziet ook bij kunsteducatie, blinde vlekken op verschillende vlakken, niet alleen in ons denken en handelen, maar ook hoe beperkt en beperkend tegen andere zintuigelijke vormen van kunst en kunstonderwijs gekeken wordt. Deze blinde vlekken geven aan dat het gebrek aan kennis en ervaring over welke beperkingen dan ook geleid heeft tot een normatief beeld over hoe kunsteducatie eruit moet zien.

Als mogelijke oplossingen binnen het (kunst)onderwijs ziet Penketh een situatie van tussenafhankelijkheid ('interdependence', p. 125). Zowel tussen leerlingen met en zonder beperkingen als de docent en leerlingen onderling om in een gelijkwaardig samenwerken met en van elkaar te leren en zich te ontwikkelen. Het vraagt om een sensitieve pedagogiek, gebaseerd op lichaamsgerichte leerervaringen over wat kunst maken kan betekenen. Dit biedt ruimte om het maken van kunst een veel omvattender ervaring te laten zijn vanuit verschillende zintuigen binnen een gemêleerde groep leerlingen, waardoor een meer gelijkwaardige situatie voor alle lerenden ontstaat (Penketh, 2017).

Ook Laes en Westerlund (2017) pleiten in hun onderzoek, dat plaatsvond in Finland, voor een activistische houding als het gaat om de noodzaak tot het herdefiniëren van het kunstonderwijs. Onze

onderzoeksopzet toont parallellen met de opzet van het onderzoek van Laes en Westerlund. Zij onderzoeken de beeldvorming onder studenten van de bachelor- en master Docentenopleiding muziek ten aanzien van leerlingen met beperkingen die muzieklessen volgen. In hun onderzoek worden ook de rollen omgedraaid en zijn de mensen met een verstandelijke beperking de 'experts' die de studenten lessen verzorgen. De groep respondenten in hun onderzoek is echter groter en behelst een langere periode met meer contactmomenten.

In het onderzoek van Laes en Westerlund wordt over de bevindingen van de studenten geschreven bij een programmaonderdeel gericht op verschillen tussen speciaal- en regulier kunstonderwijs en over de positie die muziekdocenten hierover innemen. De studenten krijgen een seminar aangeboden dat door twee muzikanten met een verstandelijke beperking wordt gegeven. De twee uitvoerende muzikanten zijn de experts binnen de opzet van het seminar. Bij dit empirisch onderzoek met een emancipatorisch karakter, worden de traditionele rollen van meester en leerling, die binnen muziekonderwijs vaak domineren, overboord gegooid. De verschillende rollen worden bediscussieerd met de achterliggende vraag; "Wie leert wat, en van wie?" (Laes & Westerlund, 2017, p.6).

In hun onderzoek wordt de rol van de muziekdocent onder de loep genomen. Tevens onderzoekt men de onderliggende denk- en waardesystemen die binnen het muziekonderwijs bestaan. Zij willen ruimte creëren in het huidige systeem om meer samenwerkende leergemeenschappen te ontwikkelen die minder hiërarchisch van aard zijn. Ze focussen op het belang van transformatie naar meer diversiteit en inclusie binnen muziekeducatie en streven zelfs voorbij inclusie te gaan. Daarmee doelen ze op meer wederkerige leerervaringen, waar niet over, maar met en van mensen met een beperking geleerd wordt.

Laes en Westerlund (2017) benaderen deze noodzaak tot transformatie vanuit het oogpunt van de performativiteit van de traditionele positie van de leraar. In deze context leggen zij performativiteit uit als de traditionele invulling en de verworven positie die het muziekdocentschap geniet. Dit in relatie tot de maatschappelijke verwachtingen over de bestaande inhoud en betekenis van het docentschap. Deze gedachtegang en de traditionele invulling van het docentschap zou in werkelijkheid een transformatie en vernieuwing in de weg zitten. Ze willen het vak van docent opnieuw definiëren waarbij de visie op het vak en op vakdeskundigheid verbreed wordt. Dit moet onder andere leiden tot een pedagogiek die meer aandacht besteedt aan inclusie, democratischer is en geen vooraf bepaalde verwachtingen kent. Een pedagogiek die niet slechts uitgaat van de conventionele invulling van muziekbeoefening.

Deze wens naar transformatie ligt in het verlengde van de beredenering dat een beperking een maatschappelijke en sociaal-culturele constructie is en niet een individuele belemmering of beperking. Volgens Laes en Westerlund is dit de huidige breder gedragen visie op een transformatie, van een normatief kijken door 'niet beperkten' naar mensen met een beperkingen, naar een visie die ontwikkeld is vanuit de mogelijkheden met en van mensen met beperkingen. Op deze manier ontstaat een gelijkwaardige situatie.

De reflecties van de studenten in dit onderzoek tonen een uiteenlopend beeld over hoe zij de les van de 'experts' met verstandelijke beperkingen hebben ervaren. De vragen in de reflectieopdracht waren gericht op de beeldvorming van de studenten, voortkomend uit hun vooroordelen. Ondanks de soms kritische noten over deze vorm van lesgeven en de vakkundigheid van de muzikanten, was de algemene tendens onder de studenten er één van waardering voor de eigenheid van de lesgevende muzikanten. Deze achten zij belangrijker dan hun anders zijn of tekortkomingen. De studenten konden ook op meta-niveau reflecteren op zichzelf, op hun eigen beeldvorming over, en visie op het docentschap. Dit kwam naar voren in de antwoorden waar zij zich de vraag stelden, in hoeverre zij bereid zijn af te wijken van hun lesmethodes in het belang van het leerproces van de leerling. Of zouden zij juist meer creativiteit in hun docentschap kunnen brengen als zij het lesgeven aan anders lerenden als een kans zien in plaats van een bedreiging?

Laes en Westerlund concluderen dat deze kleine, maar krachtige interventie, binnen hun onderzoek een aanzet op weg naar transformatie is. Echter is er veel meer nodig om over de hele breedte van het muziekonderwijs inclusie en diversiteit te omarmen. Het vraagt bijvoorbeeld een nieuw te formuleren

pedagogiek en het ontwikkelen van nieuwe curricula. Muziekdocenten dienen voorbereid te zijn om aan de leerbehoeften van leerlingen met diverse achtergronden te voldoen en dus flexibel te zijn in het aanbieden van hun methoden. Toekomstige docenten dienen ondersteund te worden in het ontwikkelen van een houding van continu kritische zelfreflectie in de eigen praktijk, hun rol als muziekdocent en de eigen identiteit. De studenten van de opleiding muziekdocent dienen gestimuleerd te worden in het kijken naar en voorbij het eigen leerproces, hun eventuele vooroordelen en ontwikkelingen binnen het eigen vakgebied.

Het is de taak en verantwoordelijkheid van het hoger onderwijs volgens Laes en Westerlund om de studenten te ondersteunen in een leerproces om zich te verbinden in sociaalkritische processen. Om een activistische, ruimdenkende houding te ontwikkelen, en te leren kijken voorbij de binaire verdeling van speciaal en regulier onderwijs, die marginalisatie in leven houdt. (Leas & Westerlund, 2017).

2.4 Onderzoeksvragen

In het verlengde van de hierboven beschreven onderzoeken richt dit onderzoek zich op het bestaande beeld bij eerstejaarsstudenten van de Docentenopleiding beeldende kunst en vormgeving van de Breitneracademie ten aanzien van personen met beperkingen in het algemeen en kunstenaars met een verstandelijke en of psychische beperking in het bijzonder. Vervolgens wordt onderzocht hoe hun beeld verandert middels een interventie in de vorm van een kennismaking met kunstenaars met deze beperkingen die de studenten een gastles verzorgen in de vorm van een presentatie, en waarin zij gezamenlijk werken aan een artistieke oefening. Wat leren de studenten van deze ervaring ten aanzien van vooroordelen, (inclusieve) kunst/educatie, zichzelf en samenwerken? Hieruit formuleerden wij de volgende onderzoeksvragen:

Hoofdvraag:

Hoe wordt de beeldvorming van eerstejaarsstudenten van de Breitneracademie beïnvloed door een gastles, verzorgd door kunstenaars met een verstandelijk en of psychische beperking, ten aanzien van personen met deze beperkingen, en wat leren zij naar aanleiding van deze kennismaking?

Deelvraag 1

Hoe ziet het beeld van deze studenten over personen met een verstandelijke en of psychische beperking eruit en hoe is dit beeld tot stand gekomen?

Deelvraag 2

Welke kennis en ervaringen hebben de studenten opgedaan tijdens de kennismaking met kunstenaars met een verstandelijke en of psychische beperking, en hoe beïnvloedt deze kennismaking hun beeldvorming over mensen met een verstandelijke/psychische beperking en deze kunstenaars in het bijzonder?

Deelvraag 3

Wat voor meerwaarde zien de studenten in de kennismaking met kunstenaars met een verstandelijke en of psychische beperking met betrekking tot hun studie en hun toekomstige positionering als kunstvakdocent

2.5 Operationalisering begrippen

- 1. Vooroordeel:

Van de Maat (2016) beschrijft een vooroordeel als een negatief oordeel over een persoon of een groep mensen die ongegrond is en niet op kennis of feitelijkheid is gebaseerd, maar op neigingen, tradities en navolging. Als synoniem voor vooroordelen introduceert hij de term; 'overgeneralisaties'.

Volgens van de Maat liggen de begrippen vooroordelen en stereotypen in elkaars verlengde, ook al verschillen zij van elkaar.

Operationalisering

In het onderzoek wordt gekeken naar de bestaande beeldvorming over mensen met een verstandelijke en of psychische beperking bij eerstejaarsstudenten van een Docentenopleiding beeldende kunst en vormgeving. Vervolgens wordt er in kaart gebracht of er een verandering in de beeldvorming optreedt na een interventie waarbij deze studenten kennismaken met kunstenaars met deze beperkingen.

- 2. Definitie verstandelijke beperking:

Voor de definitie van een verstandelijke beperking hanteert Buntix (2003) de definitie van de American Association on Mental Retardation (AAMR). De definitie bestaat uit een algemene omschrijving die wordt aangevuld met drie criteria. Volgens de beschrijving verwijst een verstandelijke beperking naar functioneringsproblemen met kenmerken van significante beperkingen in het intellectuele functioneren en het adaptieve gedrag, wat tot uitdrukking komt in conceptuele, sociale en praktische vaardigheden. Volgens deze beschrijving ontstaan de functioneringsproblemen voor of tijdens de adolescentie leeftijd (Buntinx, 2003).

Operationalisering

Door het hele onderzoek wordt gerefereerd aan personen met een verstandelijke en of psychische beperking. Het doel van het onderzoek is om de beeldvorming van studenten in kaart te brengen aangaande personen met een verstandelijke en of psychische beperking.

-3. Definitie psychische beperking:

Bij een psychische beperking is sprake van een duidelijk disfunctioneren van een individu op cognitief en emotioneel gebied. Er kan ook sprake zijn van een psychische beperking bij afwijkend gedrag, binnen het psychologische, biologische of ontwikkelingsproces in het psychisch functioneren. Sommige stoornissen worden geconstateerd wanneer medisch gezien sprake is van aanzienlijke depressie of wanneer het prestatievermogen vermindert (American Psychiatric Association, 2012).

Operationalisering

Door het hele onderzoek wordt gerefereerd aan personen met een verstandelijke en of psychische beperking. Het doel van het onderzoek is om de beeldvorming van studenten in kaart te brengen aangaande personen met een verstandelijke en of psychische beperking.

2.6 Doelstelling

Met dit onderzoek wordt gekeken naar het beeld dat bestaat over personen met een verstandelijke en of psychische beperking en hoe dit beeld door een actieve kennismaking met kunstenaars met deze beperkingen in het bijzonder, bij de onderzochte studenten verandert. Daarnaast wordt gekeken wat de studenten leren van deze kennismaking.

Door het beeld bij de studenten inzichtelijk te krijgen, kan hun bewustwording over de brede mogelijkheden

binnen het kunsteducatieve veld en hun toekomstige beroepspraktijk, waar het werken met leerlingen en of kunstenaars met een beperking onderdeel van uitmaakt, vergroot worden.

Dit onderzoek moet gezien worden in relatie tot de opleidingen Docent beeldende kunst en vormgeving en hoe zij hun positie moeten bepalen in het onderwijzen van hun studenten binnen een breed kunsteducatief veld, in relatie tot de transformatie naar inclusief (kunst)onderwijs.

3.0 Onderzoeksmethode

Dit onderzoek heeft de vorm van een *beschrijvende case study*. In dit type onderzoek worden één of meerdere cases(gevallen) diepgaand bestudeerd en beschreven. Een *case study* is een geschikte methode om sociale processen te onderzoeken. In een *beschrijvende case study* worden bepaalde theorieën getoetst of geformuleerd, of een gedetailleerde beschrijving gegeven van het onderwerp van het onderzoek (Peters, 2011). Het doel van deze *beschrijvende case study* is het inzichtelijk maken van het bestaande beeld van studenten van een Docentenopleiding beeldende kunst en vormgeving, over personen met een verstandelijke en of psychische beperking. Tevens wordt gekeken in hoeverre dit beeld verandert na een kennismaking met kunstenaars met een verstandelijke en of psychische beperking en wat de studenten leren ten aanzien van vooroordelen en stereotypen, (inclusieve) kunst/educatie, samenwerken en zichzelf.

Binnen dit onderzoek maken toekomstige docenten beeldende kunst en vormgeving kennis met volwassen kunstenaars met verstandelijke en of psychische beperkingen. Hier is voor gekozen om de expertise en artistieke kwaliteit van de kunstenaars centraal te laten staan. Daarnaast zijn de volwassen kunstenaars ervaringsdeskundigen in hun eigen (leer)processen en kunnen zij zelf het beste verwoorden wat kunstbeoefening voor hen betekent en welke ondersteuning zij daar in nodig hebben.

3.1 Steekproef

Dit onderzoek wordt uitgevoerd onder eerstejaarsstudenten van de Docentenopleiding beeldende kunst en vormgeving van de Breitneracademie. Voor deze respondenten is gekozen omdat zij ruim een half jaar bezig zijn met hun opleiding en relatief weinig ervaring hebben met verschillende doelgroepen die binnen het kunsteducatieve veld voorkomen. Een kennismaking zoals in deze interventie kan van invloed zijn op hun latere keuzes in hun profilering als kunstdocent.

Aan het onderzoek doen twintig eerstejaarsstudenten uit twee klassen mee. Allereerst vindt met tien studenten uit klas 1A een voormeting plaats. Na deze voormeting volgt een interventie waarbij de tien studenten uit klas 1A aangevuld worden door tien studenten uit klas 1B. Hier is voor gekozen om rijkere data te verzamelen. Alle twintig eerstejaarsstudenten worden tijdens de interventie geobserveerd en na de interventie gevraagd een open learner report in te vullen. Door middel van een niet-gerichte toevallige steekproef worden vijf van de tien reeds betrokken studenten uit klas 1A na de interventie ondervraagd middels een half gestructureerd interview.

3.2 Methode dataverzameling en analyse

De data wordt in vier fases verzameld. Aan elke fase zijn bijpassende onderzoeksinstrumenten gekoppeld: (1) vragenlijst en een focusgroep gesprek, (2) open-observatie, (3) open learner report en (4) half gestructureerd interview achteraf.

1. In fase één vullen tien studenten uit klas 1A een vragenlijst met open vragen in. Dezelfde vragen worden na het invullen gebruikt om met de studenten een focusgroep gesprek te voeren. Er worden vragen gesteld over hun kennis, ervaring, beeldvorming en interesse in personen met een verstandelijke en of psychische beperking. Hiermee wordt het bestaande beeld bij de studenten over personen met een verstandelijke en of psychische beperking in beeld gebracht. Voor zowel een vragenlijst en gesprek is gekozen om de beïnvloeding van antwoorden bij de studenten te minimaliseren.
2. In fase twee volgt een interventie waarin de tien studenten uit klas 1A, aangevuld met tien studenten uit klas 1B, kennis maken met een groep kunstenaars met een verstandelijke en of psychische beperking. In de interventie krijgen de studenten een presentatie van de kunstenaars over hun werk. Na de presentatie kunnen de studenten vragen stellen. Na het beantwoorden van de vragen volgt

een meditatie, gegeven door één van de kunstenaars. Deze meditatie dient ter inspiratie voor een artistieke oefening waarin de studenten en kunstenaars gezamenlijk werken aan één kunstwerk. Tijdens deze kennismaking worden de studenten geobserveerd. We kijken of in de houding en het gedrag te zien is hoe de studenten zich tijdens de presentatie non – verbaal uiten. We kunnen dan bijvoorbeeld denken aan een gereserveerde/afwachtende houding, een geïnteresseerde/nieuwsgierige houding en of een onverschillige/afkeurende houding. Tijdens het stellen van vragen en het samenwerken in de artistieke oefening wordt naast de non-verbale communicatie ook naar de verbale communicatie van de studenten gekeken. Beide onderzoekers noteren de open-observaties in een observatieschema waarin non-verbale ‘on task’ en ‘off task’ houding, gedrag en verbale communicatie van de studenten bijgehouden wordt. De observatie wordt als instrument ingezet om aanvullende informatie te verkrijgen tijdens de interventie. Zowel de groep studenten van de voormeting als de tweede groep studenten worden geobserveerd om rijker data te verschaffen. Deze interventie heeft als doel te kijken hoe de bestaande beeldvorming van de studenten door een kennismaking verandert.

3. Na de interventie volgt fase drie: de studenten uit klas 1A en 1B vullen een open learner report in. Een learner report is een meetinstrument ontwikkeld door de Groot (1980). Het learner report is een zelfrapportage-instrument waarin leereffecten worden achterhaald die onmogelijk of moeizaam objectief te toetsen zijn, zoals gedrag, kennis over en inzicht in zichzelf (Jansen, 2011). In het open learner report worden open vragen gesteld. Het open learner report wordt gebruikt om inzichtelijk te krijgen hoe de studenten de interventie ervaren hebben en wat zij ervan leerden. Vragen die bijvoorbeeld aan bod komen zijn; wat heb je geleerd ten aanzien van jezelf en ten aanzien van de kunstenaars?
4. Ten slotte volgt de vierde fase waarin vijf studenten van de reeds betrokken tien studenten uit klas 1A door middel van een half gestructureerd interview achteraf worden bevraagd. In dit interview wordt middels vooraf opgestelde open vragen dieper ingegaan op het bestaande beeld vooraf aan de interventie en het ontstane beeld erna. De topics van dit onderzoek zijn: ervaringen van de interventie, beeldvorming omtrent de kunstenaars, leeropbrengsten uit de interventie en nieuwe inzichten na de interventie.

De resultaten, voortkomend uit de onderzoeksinstrumenten, zijn geanalyseerd middels open codering. Bij open codering worden codes, ook wel trefwoorden of labels genoemd, toegekend aan fragmenten uit de resultaten. De code dient zo goed mogelijk de strekking van het fragment weer te geven (Boullart, Bakker, Baarda, Fischer, Julsing, Peters, van der Velden & de Goede, 2013). Codes bestaan uit gegroepeerde woorden waarmee de tekst, die door de onderzoeker geanalyseerd en of geduid wordt (Boullart et al, 2013).

De analyse leidde tot een onderverdeling in drie hoofdcategorieën: (1) LEREN in relatie tot de kunstenaars en zichzelf. (2) BEELDVORMING in relatie tot personen en in het bijzonder de betrokken kunstenaars met een verstandelijke en of psychische beperking. (3) INZICHTEN opgedaan in relatie tot de kunstenaars en zichzelf na de interventie. De categorieën zijn uitgewerkt in codebomen en terug te vinden in de bijlagen twee, vijf en zeven. De onderzoeksinstrumenten zijn te vinden in de bijlagen één, drie, vier en zes.

4 RESULTATEN

4.0 Algemeen

Hieronder worden de resultaten van de vier onderdelen beschreven waarmee de deelvragen beantwoord worden die leiden tot het beantwoorden van de hoofdvraag:

Hoe wordt de beeldvorming van eerstejaarsstudenten van de Breitneracademie beïnvloed door een gastles, verzorgd door kunstenaars met een verstandelijk en of psychische beperking, ten aanzien van personen met deze beperkingen, en wat leren zij naar aanleiding van deze kennismaking?

4.1 Deelvraag 1

Hoe ziet het beeld van deze studenten over personen met een verstandelijke en of psychische beperking eruit en hoe is dit beeld tot stand gekomen?

De resultaten van de eerste deelvraag hebben betrekking op een focusgroep gesprek met de studenten, voorafgaand aan een interventie. De strekking en het precieze onderwerp is met opzet niet verteld om de studenten zo onbevangen en objectief mogelijk het gesprek in te laten gaan. Tijdens het focusgroep gesprek werd de studenten eerst gevraagd een schriftelijke vragenlijst in te vullen. De vragen en antwoorden zijn daarna klassikaal besproken. De vragen waren een voormeting gericht op hun kennis, ervaring, beeldvorming en interesse met betrekking tot personen met verstandelijke en psychische beperkingen.

Om de studenten elkaar zo weinig mogelijk te laten beïnvloeden is gekozen voor een tweedelige bevraging. Met een schriftelijke vragenlijst is de kans groter om rijkere data te ontvangen en wordt voorkomen dat van studenten die minder graag aan het woord zijn geen antwoorden ontvangen worden.

De studenten is gevraagd het verschil tussen een verstandelijke en psychische beperking op te schrijven en woordassociaties te geven over zowel verstandelijke als psychische beperkingen.

4.1.1 Kennis over verstandelijke en psychische beperkingen

Bij de vraag naar het verschil tussen een verstandelijke en psychische beperking noemen de studenten voornamelijk de oorzaken van de beperkingen en de impact ervan op de betreffende persoon. Bij de gemaakte woordassociaties zijn meer antwoorden gegeven over beide beperkingen. De vraag naar woordassociaties leidt tot meer diverse antwoorden over type beperkingen, oorzaken, de eventuele behandelmethodes en wat het betekent voor de desbetreffende personen en hun omgeving.

Meer dan de helft benoemt één of meerdere typen beperkingen. Bij het benoemen van typen verstandelijke beperkingen komt alleen het syndroom van Down naar voren. Bij psychische beperkingen worden meerdere typen genoemd, zoals ADHD (Attention Deficit Hyperactivity Disorder), ADD (Attention deficit disorder), autisme, depressie, schizofrenie, psychose, anorexia, borderline en Tourette.

Uit de antwoorden blijkt dat een aantal studenten de typen beperkingen omdraait. Er zijn ook studenten die geen type beperking invult, maar wel een oorzaak als aanduiding van een verstandelijke of psychische beperking. Zoals een verstandelijke beperking een beperking is in de hersenen, en een psychische beperking veroorzaakt kan worden door een depressie of de omgeving.

In de antwoorden van de vragenlijst en uit het gesprek zien we 5 onderwerpen de boventoon voeren:

1. Kennis over het type beperking
2. Oorzaak van de beperking
3. Impact op de betreffende persoon
4. Impact op de betrokken omgeving
5. Behandelmethoden.

4.1.2 Ervaring, beeldvorming en interesse algemeen

De veelal korte schriftelijke antwoorden uit de vragenlijst worden, tijdens het focusgroep gesprek, mondeling uitgebreid door de studenten toegelicht. Hierin komt informatie naar voren over zowel hun beeldvorming, het ontstaan hiervan, als wel hun persoonlijke ervaringen met mensen met deze beperkingen. Er wordt gekeken naar ervaringen op vier gebieden: in de samenleving, op school/studie, in de privésfeer en met onderwijzend personeel. Tijdens het gesprek blijkt dat de studenten beduidend meer ervaring hebben met psychische beperkingen dan verstandelijke. Tevens is gekeken naar de beeldvorming over personen met deze beperkingen en hun interesse in deze mensen.

4.1.3 Ervaring

Een paar studenten heeft tijdens een stage of bijbaantje oppervlakkige ervaringen met personen met een verstandelijke beperking opgedaan. Meer dan de helft heeft ervaringen met personen met een psychische beperking tijdens schooltijd. De beschrijvingen lopen uiteen.

Enkele studenten vinden de ervaringen niet vervelend. Een enkeling geeft aan dat communiceren met deze personen soms moeilijk kan zijn, en één student heeft minder prettige ervaringen met drukke klasgenoten die ADHD hebben. Een student spreekt over een klasgenoot met autisme op de basisschool die moeilijk geaccepteerd werd. Een student vertelt over ervaringen met een vriend die 'Tourette' heeft en een ander over een vriend met autisme. Hierover zegt hij/zij dat het moeilijk was om te zien hoe zijn/haar vriend met autisme niet alle kansen kreeg om zich op school te ontwikkelen vanwege zijn beperking, terwijl hij slim, en op sociaal gebied redelijk zelfredzaam was. Uiteindelijk kon hij niet op school blijven. Van de vriend met Tourette leerde hij/zij hoe moeilijk het is om zijn dwangmatige tics in te houden en deze voor de buitenwereld zo veel mogelijk te verhullen. Op school schaamde hij zich hiervoor.

Bij de vraag naar ervaringen in de privésfeer komt naar voren dat niemand ervaringen heeft met personen met een verstandelijke beperking. Meer dan de helft van de klas heeft ervaring met personen met een psychische beperking binnen de privésfeer. Bij de meeste studenten betreft het een familielid en bij een paar gaat het om vrienden die een psychische beperking hebben. Eén student geeft aan zelf psychische problemen te hebben gehad. De meest voorkomende antwoorden over het type psychische beperking zijn ASS (autisme spectrum stoornis), ADHD, ADD en depressie. Daarnaast heeft men ervaring met bipolaire stoornissen en OCD (obsessieve-compulsieve dwangstoornissen). In de antwoorden over de beleving van psychische beperkingen komt naar voren dat men het soms moeilijk vindt hoe te communiceren met deze personen. Sommige studenten vertellen dat ontmoetingen met personen met psychische beperkingen je leren hoe je beter met hen om kan gaan.

Ook leer je over wat beperkingen betekenen voor diegene die het betreft en hoe het je eigen leven kan beïnvloeden. Een student vertelt over de ervaring met een jongen met ADHD waardoor hij/zij inzag dat zijn/haar eigen moeder een overeenkomstig beeld vertoonde. De student heeft hierdoor bepaalde moeilijke gedragingen beter leren begrijpen en kan daar nu beter mee omgaan.

Bij de vraag naar ervaringen met onderwijzend of ondersteunend personeel met verstandelijke en of psychische beperkingen, spreekt een student over ervaringen met een docent met ASS. Een andere student spreekt over ervaringen met een docent met dyslexie, die een activistische houding heeft in het opkomen voor mensen met (leer)beperkingen.

4.1.4 Beeldvorming

We vroegen naar de beelden die de studenten hebben bij personen met een verstandelijke en of psychische beperking en hoe die tot stand kwamen. Ook is gevraagd waardoor hun beeldvorming is beïnvloed.

De studenten specificeren het type beperking veelal niet. Een aantal studenten heeft geen specifiek beeld over personen met beperkingen. Een student die antwoordt geen algemeen beeld te hebben, voegt eraan toe dat als hij/zij wel een beeld zou hebben, hij/zij deze mensen in een hokje zou plaatsen. Enkele

studenten hebben geen beeld bij deze personen. Bij de studenten die wel bepaalde beelden hebben, komt naar voren dat die te maken hebben met een moeizame communicatie en een ander sociaal voorkomen. Ook wordt hulpeloosheid genoemd, het functioneren op een ander niveau, en een moeilijke aansluiting met de samenleving. De studenten gaan over het algemeen niet diep op de vragen in. Dat wordt geïllustreerd door uitspraken als 'een beetje gek', en 'mensen met een gebruiksaanwijzing' of opmerkingen als; 'ze zijn creatief, vriendelijk en geïnteresseerd'.

Over de totstandkoming van het beeld antwoorden de studenten uiteenlopend. Het kwam onder andere tot stand door persoonlijke ervaringen op school of in de privésfeer. Ook blijkt dat opvoeding en invloeden vanuit de samenleving kunnen leiden tot een bepaalde beeldvorming. Deze beeldvorming wordt dus niet gedragen door persoonlijke kennis en of ervaring.

Ook spreken studenten van grappen over personen met beperkingen die stigmatisering in de hand werken. Er wordt opgemerkt dat personen met beperkingen een makkelijk doelwit zijn voor grappen. Een paar studenten geeft aan dat ervaringen, verhalen en kennismaking een bestaand beeld kunnen veranderen. Populaire programma's zoals 'Down voor Dummies' en 'de Dateables' beïnvloeden het beeld volgens de studenten positief. Ook al is de werkelijkheid volgens hun genuanceerder.

Bij de vraag door wat de studenten beïnvloed zijn in hun beeldvorming, volgen vergelijkbare antwoorden. Persoonlijke ervaringen met personen met beperkingen leidden voor een aantal tot een positiever beeld. Dit komt naar voren uit antwoorden waarin aangegeven wordt dat men aanvankelijk een stigmatiserend of stereotype beeld had dat bijgesteld werd door verhalen van en over personen met een beperking. Ook geeft een student aan dat je makkelijker beïnvloedbaar bent wanneer je geen kennis of ervaring hebt met deze personen en je beeld meer gebaseerd is op vooroordelen.

Een paar studenten geeft aan dat stigmatiserende beelden mede veroorzaakt worden door de samenleving, televisieprogramma's en cabaretiers.

4.1.5 Interesse

Het meest genoemde antwoord op de vraag, waardoor de interesse van de studenten gewekt wordt voor personen met een beperking is nieuwsgierigheid; "Omdat het interessante personen zijn", en "Omdat zij anders zijn dan ik". Ook wordt gerefereerd aan hun toekomstig beroep als kunstdocent, waar kennis en ervaring nodig is om leerlingen met een beperking goed les te kunnen geven. Twee anderen geven ook de praktijkervaring voor hun toekomstige vak als reden om geïnteresseerd te raken. Eén student noemt als reden "om anders naar de dingen te leren kijken".

Op de vraag wat je kunt leren van personen met een verstandelijke en of psychische beperking antwoorden de studenten onder andere dat je kan leren hoe het is om een beperking te hebben en dat men ondanks een beperking een goed leven kan hebben. Ook wordt aangegeven hoe men kan leren hoe zij zelf omgaan met hun beperking, dat zij ervaringsdeskundigen zijn over hun eigen leven, en hoe zij dingen zien en aanpakken. Het leren respectvol benaderen van personen met beperkingen is eveneens een antwoord, net zoals het leren omgaan met verschillende mensen en de ongemakkelijkheid die sommige beperkingen met zich meebrengt.

Op de vraag wat je niet leert van personen met een verstandelijke en of psychische beperking wordt verschillende malen genoemd dat je niet leert hoe het is om een verstandelijke beperking te hebben omdat je nooit kunt ervaren hoe dat is. Er wordt gezegd dat je niet leert waar zij moeite mee hebben en wat zij niet kunnen.

4.1.6 Conclusie deelvraag 1

Geconcludeerd kan worden dat de beeldvorming van de studenten zowel voortkomt uit bestaande kennis over en ervaring met personen met beperkingen als vooroordelen en stereotype beelden die zij hebben over deze personen.

Uit zowel de schriftelijke als mondelinge antwoorden blijkt dat hun kennis en ervaring groter is als het gaat om psychische beperkingen dan verstandelijke. Ook hebben de studenten meer persoonlijke ervaringen met personen met psychische beperkingen vanuit hun school- en of privésfeer.

De beeldvorming van de studenten is veelal ontstaan door externe factoren, zoals verhalen van anderen, de omgeving en televisie. Zowel positieve als negatieve beelden zijn ontstaan door de bovengenoemde externe factoren. De meeste studenten wisten iets te noemen over beide type beperkingen en meerdere studenten brachten persoonlijke 'verhalen' over voornamelijk psychische beperkingen in. De meeste studenten spraken vrij en openlijk over hun ervaringen.

4.2.0 Deelvraag 2

Welke kennis en ervaringen hebben de studenten opgedaan tijdens de kennismaking met kunstenaars met een verstandelijke en of psychische beperking, en hoe beïnvloedt deze kennismaking hun beeldvorming over personen met een verstandelijke/psychische beperking en deze kunstenaars in het bijzonder?

Deelvraag 2 is beantwoord middels open learner reports die door 10 studenten zijn ingevuld, de observatie waarbij alle 20 aanwezige studenten zijn geobserveerd, en de 5 half gestructureerde interviews achteraf.

4.2.1 De interventie

In het tweede gedeelte van het onderzoek vond een interventie plaats die geobserveerd werd, en afgesloten met het invullen van een open learner report.

Op 4 april 2018 brengt een groep kunstenaars met begeleiders van het Amsterdamse Outsider Art Atelier een bezoek aan de Breitner Academie. Het Outsider Art Atelier is een kunstatelier van zorginstelling Cordaan. Het atelier bevindt zich niet binnen de muren van de zorginstelling, maar binnen de inspirerende omgeving van de Hermitage Amsterdam. In het atelier werken kunstenaars met een verstandelijke en of psychische beperking onder professionele begeleiding aan hun artistieke ontwikkeling. Volgens de website van het Outsider Art Atelier is Outsider Art kunst vaak niet welkom in 'reguliere' galleries. Dit is de reden dat Cordaan ook ruimte biedt aan deze kunstenaars om hun kunst tentoon te stellen in de inpandige Outsider Art Galerie en Artotheek.

De eerstejaarsstudenten van de opleiding Docent beeldende kunst en vormgeving volgen lessen aan de Breitneracademie. Zij worden opgeleid om kunsteducatie te geven in het primair-, voorgezet- en of buitenschools onderwijs.

b) Betrokkenen interventie:

- 20 eerstejaarsstudenten (AHK)
- 2 Begeleidende docenten (AHK)
- 7 Kunstenaars van het Amsterdamse Outsider Art Atelier (OAA)
- 1 Artistiek coördinator (OAA)
- 1 Groepsbegeleider (OAA)
- 1 Vrijwilliger (OAA)
- 2 Onderzoekers Master Kunsteducatie (AHK)

Beschrijving interventie en observaties:

Binnenkomst

De interventie vindt plaats in het auditorium van de Breitneracademie. De studenten zitten klaar wanneer de kunstenaars arriveren. Als onderzoekers heten wij iedereen welkom, waarna de artistiek coördinator van het Outsider Art Atelier het concept van het atelier toelicht.

Tweegesprekken tussen artistiek coördinator en kunstenaars

Kunstenaar 1

Het gesprek wordt visueel ondersteund door digitaal geprojecteerde kunstwerken van de kunstenaar. De kunstenaar geeft een toelichting bij zijn 'Flora', geïnspireerd op een gelijknamig werk van Rembrandt. Zoals ook in de volgende gesprekken wordt niet alleen over de getoonde kunstwerken gesproken, maar ook over bijvoorbeeld kunsthistorische feiten en de maakprocessen van de kunst.

'Flora' – Chris Dierdorp – 2018

Tijdens het tweegesprek met de eerste kunstenaar komt werk van een andere kunstenaar voorbij. Hij krijgt de ruimte zijn werk toe te lichten. Hij laat met zijn 'Duivelse dictator' duidelijk zien hoe hij politiek gezien over de Russische President Poetin denkt en in zijn werk zijn politieke betrokkenheid weerspiegelt.

'Duivelse dictator' – Bo Verlinden

Kunstenaar 2

De artistiek coördinator vertelt over een fragment uit een werk van één van de kunstenaars, die niet kan geloven dat het fragment uit zijn werk komt. Er wordt gelachen en even later volgt spontaan applaus. De kunstenaar(s) zijn relatief lang van stof, verschillende studenten maken een ongeduldige indruk vanwege het relatief lange 'duren'.

Kunstenaar 3

In het laatste gesprek is een 'zacht sprekende' kunstenaar aan het woord, desondanks is de aandacht over het algemeen goed. De helft van de studenten glimlacht. Ook deze kunstenaar is relatief lang van stof waardoor her en der de interesse afzwakt. Ook hier volgt applaus.

Wijnand de Vries – 'Papegaai'

Wijnand de Vries – 'Mandrill'

Drie studenten stellen vragen. De communicatie tussen de studenten en de kunstenaars verloopt goed en de kunstenaars zijn prima in staat zelfstandig te antwoorden.

Meditatie

Eén van de kunstenaars geeft een meditatie. Hij vraagt de ogen te sluiten. Hij brengt klanken voort uit een Tibetaanse klankschaal en vertelt over Tibet. De studenten luisteren aandachtig. Er heerst een serene rust, de studenten geven zich over aan de meditatie. Er volgt een stilte en geen applaus.

Hans Groenendijk – zoekende olifant

Artistieke oefening

Na de meditatie vertelt dezelfde kunstenaar over de artistieke oefening. De opdracht luidt: "Zet de ervaring van de meditatie om in kleur en vorm". Er is ecoline inkt en wascokrijt in een rijk kleurenpallet. Een rol papier van tien meter lang wordt gebruikt om een gezamenlijk kunstwerk van te maken.

Verschillende studenten overleggen tijdens het maakproces. Een aantal studenten en kunstenaars die, mede door de te kleine tafel, niet aan de oefening meedoet spreekt met elkaar. Twee Kunstenaars staan tegenover twee andere kunstenaars, zoals vier studenten samen aan het hoofd van de tafel staan. Beide 'groepen' spreken tijdens het maakproces; "Wat moeten we doen en hoe kunnen we op elkaar reageren?"

De focus ligt voornamelijk op het werken en niet op de omgeving. De vier studenten aan het hoofd van de tafel praten na over Tibet, ook in relatie tot het werk dat zij maken. Af en toe neemt een enkeling afstand om naar het werk in wording te kijken.

'Work in progress', studenten Breitner Academie en kunstenaars OAA, 4 april 2018

Waarnemingen observatie:

De studenten maken geen aantekeningen op papier of middels digitale media. De aandacht blijft gedurende de hele interventie overwegend goed. In het begin wordt een meer afwachtende observerende houding aangenomen die steeds meer afneemt. Studenten reageren verschillende keren spontaan met een lach of gezamenlijk applaus na de presentaties. Na de presentatie schromen de studenten niet om verschillende vragen aan de kunstenaars te stellen. De participatie bij zowel de meditatie als artistieke oefening die na de presentatie volgt is goed; iedereen houdt zich bij de meditatie stil en de ogen dicht. De stilte na de meditatie wordt niet doorbroken door applaus. De betrokkenheid bij de artistieke opdracht is eveneens groot. Doordat de ruimte net iets te klein is, kunnen een aantal studenten en kunstenaars niet aan het gezamenlijke kunstwerk werken. In tegenstelling tot de geringe verbale communicatie tussen studenten en kunstenaars aan de tafel, ontstaan er buiten de tafel wel gesprekken tussen de studenten en kunstenaars. Tijdens het schilderen wordt weinig gesproken tussen de studenten en kunstenaars, de twee groepen mengen nauwelijks.

4.2.2 Ervaringen tijdens de interventie

Na de interventie vullen tien Studenten een open learner report in en worden vijf studenten geïnterviewd. Uit de resultaten zijn negen categorieën gedistilleerd waarover geleerd werd.

1. Leren over/van deze kunstenaars

Op de vraag wat de studenten over/van deze kunstenaars leerden, beschrijven meerdere studenten dat zij meer overeenkomsten hebben met deze kunstenaars dan verschillen, ook op artistiek vlak.

Een student ziet veel overeenkomsten, waar een ander schrijft dat personen met een beperking niet anders lijken en doen. Twee studenten hebben een duidelijk verschil in opvatting. Waar de één deze kunstenaars als intelligent omschrijft, schrijft de ander over 'minder intelligente mensen'. Bij deze laatste geeft de student overigens aan niet te weten hoe deze kunstenaars anders te benoemen. Deze realiteiten kunnen overigens binnen deze groep aanwezig zijn; bij een verstandelijke beperking kunnen we immers te maken hebben met een mindere mate van intelligentie. Bij kunstenaars met een psychische beperking hoeft dit niet zo te zijn.

Tijdens een interview wordt gesproken over de angst 'echt iets fout te doen', dit verklaart wellicht de ongemakkelijkheid die de student aan het begin ervoer en de barrière om met deze kunstenaars te praten.

Het kunnen, het weten en de sociale vaardigheden van deze kunstenaars worden duidelijk onderschat. Zo wordt aangegeven dat deze kunstenaars veel meer weten over kunst(stromingen) en termen dan verondersteld, waar een ander vindt dat zij de vaktaal goed beheersen. Aangaande sociale vaardigheden wordt het 'sociaal zijn' bevestigd en beschrijft een student het sociale niveau van een enkele kunstenaar als hoog. Aangaande samenwerking stelt een student dat deze kunstenaars 'dat liever niet doen', maar onderbouwt dit niet. Eén student denkt dat de kunstenaars anders zouden denken: "Ze gaan toch dieper in op dingen dan ik dacht dat ze zouden doen". De student ervaart een langzamer denken; "Maar uiteindelijk komen ze op hetzelfde neer, als ik ook zou kunnen doen."

Op artistiek vlak zien verschillende studenten passie voor het werk en dat de kunstenaars, net zoals 'wij', werken vanuit een bepaalde behoefte om te creëren. Aangaande het maken van kunst stelt een student dat deze kunstenaars goede 'professionele' werken maken. In een lichtere mate bevestigt een andere student dat deze kunstenaars kunst *kunnen* maken, waar één student stelt dat er niet zomaar wat wordt gekliederd en dat de werken sterke concepten hebben. Ten slotte ervaart een student outsider art als creatief en geeft als enige aan dat deze kunstenaars snel denken en snel keuzes maken.

Een student schrijft het lastig te vinden contact te maken. Een andere student houdt zich vooral bezig met de vraag hoe te voorkomen de kunstenaars te beledigen. Voor contact met deze kunstenaars acht een student het belangrijk dat je goed oplet, geduldig en duidelijk bent. Het hebben van geduld acht hij/zij het belangrijkste. Een andere 'voorwaarde' bij de omgang met personen met een verstandelijke en of psychische beperking is volgens een student voorzichtigheid. In gesprekken die deze student voerde met personen met een verstandelijke en of psychische beperkingen sprak hij/zij 'onder hun leeftijd'.

In verschillende interviews wordt door studenten gesproken over de waarde van het individu. Tijdens het focusgroep spraken we met elkaar over personen met verstandelijke en of psychische beperkingen. In zo'n gesprek schuilt het gevaar dat je de identiteit van een persoon duidt vanuit een generaliserend beeld over een groep waar die persoon zogenaamd toebehoort. Eén student geeft aan dat de interventie je hier vanaf brengt, je gaat veel meer naar het individu kijken. Een ander spreekt in het verlengde hierover: "Het zijn natuurlijk allemaal nog steeds individuen, je kan ze niet allemaal over één kam scheren".

2. Leren over zichzelf

In het volgende gedeelte kijken we naar wat de studenten leerden over zichzelf in relatie tot het maken van kunst en hoe men zich verhoudt tot de kunstenaars.

Een student schrijft te perfectionistisch te werk te gaan en te resultaatgericht te zijn. Een ander vindt het moeilijk te beginnen zonder goed na te denken, en één student zou het goed vinden eens wat instinctiever te werken.

Op de vraag hoe je het werk had ervaren wanneer je de kunstenaars niet had ontmoet, antwoordt een student te denken dat hij/zij het nog steeds mooi en indrukwekkend had gevonden. Wel spreekt hij/zij extra waardering uit omdat het voor deze kunstenaars moeilijker is om kunst te maken.

De waardering voor abstracte kunst wordt tegen de verwachting in bij één van de studenten door het zien van de abstracte werken van deze kunstenaars groter.

Eén student leerde door deze interventie zich beter te verplaatsen in het doen en laten van personen met een beperking. Ook het communiceren met deze kunstenaars gaat een student 'best goed af', waar een ander leert over hoe hij/zij reageert op deze personen.

In het begin ervaart een student een grotere terughoudendheid in de gesprekken met deze kunstenaars, waar een andere student over zichzelf leerde het niet moeilijk te vinden te praten met personen met een ander communicatieniveau. De kunstenaars weten bij verschillende studenten hun nieuwsgierigheid te wekken.

3. Leren over de kunst van deze kunstenaars

Een student leerde wat voor werk de kunstenaars maken bij het Outsider Art Atelier, zoals een andere student bemerkt dat er niet alleen abstracte maar ook figuratieve kunst wordt gemaakt.

Naast het werk wordt gesproken over de verhalen achter de kunstwerken die door een student interessant gevonden worden.

Meerdere studenten spreken hun waardering uit voor de kunst van deze kunstenaars. Dit komt naar voren uit omschrijvingen als: goed, dynamisch, veel diepgang, mooi, professioneel, inspirerend, aansprekend en leuk om naar te kijken. Eén van de studenten merkt op dat een beperking het denken kan beïnvloeden, maar dit 'minpunt' niet terug te zien is in het artistieke werk. Een student leert van de interventie dat binnen de beeldende kunst geen beperkingen bestaan zolang je er maar passie voor hebt. De wijze waarop deze kunstenaars naar kunst kijken vindt een student inspirerend, zoals hij/zij ook het beeld dat hij/zij over deze kunstenaars tijdens de interventie vormt als inspirerend ervaart.

4. Leren over samenwerken

Voor een aantal studenten geldt dat men leerde hoe (beter) samen te werken bij het maken van een gezamenlijk kunstwerk. Voor één student toont deze interventie aan dat het gelukt is om samen met deze kunstenaars een kunstwerk te maken. Een student beschrijft de samenwerking als leuk, een ander als gezellig. Eén student heeft de samenwerking niet als moeilijk ervaren, zoals een ander in het verlengde hiervan schrijft het samenwerken niet lastig te vinden. Eén student heeft er moeite mee en vermijdt contact. Een student leert van de samenwerking over het kunnen van de kunstenaars en: "Wat ze misschien wel niet kunnen, maar vooral eigenlijk wat ze wel kunnen".

5. Leren over beperkingen

Verschillende malen wordt geschreven dat beperkingen niet in de weg hoeven te staan om kunst te maken of kunstenaar te worden. Eén student merkt wel op dat een beperking de persoon anders kan laten denken, maar de beperking is niet terug te zien in het artistieke werk. Een student ervaart dat deze kunstenaars niet anders lijken dan mensen zonder beperkingen, zoals ook bemerkt wordt dat zijn/haar kijk naar een persoon met beperkingen niet anders is. Eén student leert over de wijze waarop mensen met deze beperkingen naar beeldende kunst kijken.

6. Leren over kunst maken

Een student vindt het lastig abstract te werken, waar een ander aangeeft dit zelfs niet te kunnen. Tevens wordt aangegeven door de student die veronderstelt niet abstract te kunnen werken dat meerdere studenten dit lastig vinden. Denken wordt tegenover intuïtie geplaatst; 'Ik heb geleerd dat ik soms teveel nadenk over mijn werk en weleens meer instinctief mag werken'. Eén student schrijft over materiaalgebruik en vindt dat hij/zij meer moet werken met wasco en ecoline zoals tijdens de interventie. In het interview achteraf refereert hij/zij aan wasco omdat het opviel dat één van de kunstenaars hiermee werkt. De student associeert wasco met kinderen, die er ook vaak mee tekenen, en kan zich niet voorstellen dat met dit materiaal een kunstwerk op hoog niveau te maken is. Na het zien van de beelden van de kunstenaar komt de student tot de conclusie dat dit wel degelijk kan.

7. Ervaringen ten aanzien van de interventie

Verschillende studenten beschrijven de interventie als positief, van 'leuke opdracht', tot een 'leuke les', en 'prettige meditatie'. Verschillende studenten raden aan om ook andere klassen op de Breitneracademie lessen als deze te geven, waar een andere student een interventie als deze goed vindt voor middelbare scholen. Een student adviseert er wel wat meer tijd voor vrij te maken, zodat beter op de materie ingegaan kan worden. Diezelfde student vindt de ervaringen van deze interventie waardevol voor wanneer hij/zij zelf

voor de klas staat en: 'Ik zou het natuurlijk kunnen gebruiken in stage'. Het geeft deze student ook het inzicht dat docenten hier meer aandacht in hun les aan moeten besteden en via stages praktijkervaring opgedaan moet worden. Ook een andere student zegt dat er vaker stages en gastlessen moeten komen in relatie tot deze doelgroep. Het gaat dan niet alleen over het ontvangen, maar ook het geven van een les aan leerlingen/mensen met een beperking.

Een student ziet graag in een vervolgles nog meer interactie met deze kunstenaars, zoals bij reguliere gastlessen. De student stelt dat door een interventie als deze je meer inzicht krijgt in de leefwereld van deze mensen. Eén van de studenten is kritisch over de structuur van de tijdsindeling, waardoor volgens hem/haar niet iedere kunstenaar tijdens de interventie tot zijn/haar recht komt.

Ten slotte komt een student tot het inzicht: "Omdat je natuurlijk docent wordt, moet je ook rekening houden met een heel erg breed spectrum aan soorten mensen die je tegenkomt".

8. Leren over vooroordelen

Een student schrijft dat reeds opgedane ervaringen niet tot vooroordelen leiden. Waar de ene student bemerkt veel vooroordelen te hebben, heeft de ander er slechts 'een beetje'. Eén student geeft aan over de vooroordelen aangaande kunstenaars/mensen met een beperking heen te kunnen stappen.

Een student verwachtte dat deze kunstenaars minder intelligent zijn, maar heeft ervaren dat dit wel meevalt. Diezelfde student stelt dat ze misschien wel een soort sociale achterstand hebben, maar verwachtte niet dat deze kunstenaars zo goed konden praten.

Als het gaat over de kunst komen ook verschillende vooroordelen naar voren. Over het niveau van de kunst spreekt een student dat hij/zij het niveau iets lager had ingeschat. Een ander verwachtte dat ze geen kunsten konden maken. Eén student vroeg zich af of ze hun kunst ook een beetje kunnen onderbouwen en verwachtte kindertekeningen te zien te krijgen.

9. Leren over special needs ateliers

Over het Outsider Art Atelier leerde een student dat deze organisatie mensen begeleidt die geen kunstopleiding genoten. Een ander leerde over de omgang van begeleiders en stagiaires.

4.2.3 Conclusie deelvraag 2

Ervaringen en verkregen inzichten vanuit de observatie, learner reports en een aantal vragen uit de halfgestructureerde interviews achteraf

Ondanks de vroegte bleven de studenten overwegend 'goed bij de les', dit was niet altijd eenvoudig omdat deze kunstenaars lang van stof konden zijn. Slechts bij een enkeling nam de spanningsboog enigszins af, meestal van korte duur.

Uit de gesprekken tussen de artistiek leider en de kunstenaars leerden de studenten over de totstandkoming en betekenis van hun werken. Zij leerden over gebruikte materialen en technieken. De geprojecteerde werken versterkten de gesprekken met de kunstenaars en gaven een beeld van artistieke kwaliteiten en persoonlijke signatuur. Er werd tevens geleerd van het 'artistiek idioom' van de kunstenaars; zoals hun bekendheid met kunstenaars, kunststromingen en kunstwerken van 'formaat'.

Uit de resultaten blijkt naast de respons aangaande artistieke wat de rol, in welke mate dan ook, van de beperkingen betekent voor deze kunstenaars. Deze 'inzichten' zijn vooral voortgekomen uit het waarnemen van de kunstenaars en de wijze van hun spreken of bijvoorbeeld non – verbale communicatie. Er is namelijk op geen enkele manier gesproken over hun beperkingen, hier zijn ook geen vragen over gesteld.

Niet alle studenten en kunstenaars konden meedoen aan de artistieke opdracht door ruimtegebrek. De 'uitgesloten' studenten en kunstenaars vonden elkaar buiten de tafel en raakten in gesprek. Uit deze gesprekken is ook informatie naar voren gekomen die we teruglazen in de learner reports. We kunnen stellen

dat iedereen betrokken is geweest bij, en rond de artistieke opdracht. Direct of indirect leerden de studenten over samenwerken bij het maken van een gezamenlijk kunstwerk, met elkaar en met de kunstenaars.

Oorspronkelijk was de gedachte om na de gesprekken de groep te verdelen in vier kleine groepen. Dit naar aanleiding van het onderzoek van Van de Maat (2016) naar het wegnemen van vooroordelen. Hij schrijft daarover: 'Juist omdat vooroordelen en stereotypen groepsgebonden zijn, is het goed te kijken of er in kleine groepjes of zelfs tussen twee individuen samengewerkt kan worden (Van de Maat, 2016). Dit was de reden dat wij hier ook voor kozen. Door ruimtegebrek in het schoolgebouw werden we echter genooddaakt de artistieke oefening met de hele groep te doen. Zowel de kunstenaars als studenten waren niet gewend samen te werken aan één gezamenlijk werk. Op deze gezamenlijke oefening werd door verschillende studenten positief gereageerd, en direct of indirect leerde men over de impact van samenwerken en het werken aan één kunstwerk.

4.3.0 Deelvraag 3

Wat voor meerwaarde zien de studenten in de kennismaking met deze kunstenaars met betrekking tot hun studie en het kunsteducatieve werkveld?

Deelvraag 3 wordt beantwoord middels een aantal vragen dat gesteld is in een half gestructureerd interview dat bij vijf studenten is afgenomen.

1. Wat leerden de studenten van en over deze kunstenaars in relatie tot hun studie?

A) Deze kunstenaars in vergelijking met andere (gast)docenten

Een student antwoordt dat het goed is wanneer meer les gegeven wordt door kunstenaars zoals die van het Outsider Art Atelier. Volgens deze student moet er ook meer stage gelopen worden bij special needs ateliers; "We moeten gewoon meer doen!" De onbevangenheid van de wijze waarop deze kunstenaars kunst maken, wordt door een student als een gemis op de opleiding ervaren. Er worden duidelijke verschillen gezien met 'reguliere' gastdocenten, die meer vanuit kennis en ervaring spreken. Deze kunstenaars komen volgens een student veel opener over; "Ze laten meer zien wat hen inspireert, wat ze doen en hoe ze daartoe komen". Uit de woorden van dezelfde student blijken reguliere gastdocenten meer regie te voeren; die lessen zijn meer bedacht, van te voren uitgewerkt en vermoedt dat hun lessen van te voren geoefend zijn. Je weet bovendien vaak vooraf meer over wat je kan verwachten. Vergeleken met de docenten op school brengt een student naar voren dat het deze docenten vooral om kennisoverdracht te doen is.

B) Special needs ateliers

Naast het krijgen van een les binnen de schoolmuren wordt ook gesproken over een bezoek aan special needs ateliers, zodat je in de praktijk kan ervaren hoe deze kunstenaars werken. Over bezoeken aan zo'n atelier zegt een andere student dat de ervaringen die je hier op kan doen te verbinden zijn met theorie over mensen met een beperking. Dit kan je helpen in de voorbereiding van een eventuele loopbaan binnen zo'n atelier.

C) Inzichten over de interventie en het vormgeven van een les

"Het is belangrijk te leren van de wijze waarop zij leren", stelt een student en ziet graag dat een vervolgles nog interactiever is. Het programma van de interventie werd door een student als vol ervaren en geeft de suggestie opdrachten over verschillende lessen te spreiden. Ruimte voor meer persoonlijk contact tussen studenten en kunstenaars als die van dit atelier, wordt ook door een andere student voorgesteld.

Voor het maken van een goede kunsteducatieve les voor leerlingen met een beperking is het volgens een student goed ook praktijkervaring op te doen binnen het speciaal onderwijs, waar je bijvoorbeeld zelf leservaring opdoet. De student stelt dat je hiervan leert dat bij het maken van een les in een inclusieve setting

het van belang is, dat je verschillende niveaus erkent en je les daarop aanpast. Een les als deze wordt ten slotte door een student ook voor de ouderejaars als aanrader gezien.

2. Wat leerden de studenten voor hun toekomstige kunsteducatieve beroepspraktijk?

A) Omgang met leerlingen met beperkingen

In de laatste deelvragen in het interview achteraf stelden we vragen over inclusievere vormen van (kunst)educatie. Wanneer een student gevraagd wordt of hij/zij het goed zou vinden tijdens de studie een ervaring op te doen met mensen met een beperking wordt geantwoord: "Ik denk dat als je docent wordt, dat je eigenlijk van, ja, van al je vooroordelen en beelden moet afstappen en gewoon daar open in moet gaan en dat je dan zo'n leerling ook kunt toelaten binnen een normaal schoolsysteem". Het huidige systeem van speciale scholen leidt er volgens deze student toe dat je deze kinderen veel minder ziet, er minder mee in aanraking komt en dit versterkt het ontstaan van vooroordelen. Vanuit een vorige opleiding kreeg deze student theorie over mensen met een beperking, maar door het ontbreken van praktijkervaring kan opgedane theorie niet toegepast worden. De meeste stagiaires kiezen volgens deze student namelijk voor een stage in het regulier onderwijs en niet in het speciaal onderwijs. De verbinding tussen theorie en praktijk is volgens deze student heel belangrijk voor de opleiding die je volgt om later les te geven in een inclusieve setting.

De ervaringen die in deze les zijn opgedaan, komen volgens een ander goed van pas wanneer een kind met een beperking deel uitmaakt van de klas die hij/zij in de toekomst les geeft. Vervolgens spreekt de student over de belangrijke voorwaarden om die lessen te kunnen geven; 'Van belang is dat je als docent de ruimte hebt je meer te kunnen focussen dan gemiddeld bij leerlingen met een beperking, zoals ook geduld en duidelijkheid belangrijk zijn'. Een ander spreekt in het verlengde hiervan over het belang van structuur, zoals een goede tijdsplanning, manieren van communiceren en dat iedereen weet waar hij/zij aan toe is.

Ook over het belang van leerlingen zonder beperking wordt gesproken. Het is goed voor deze leerlingen om tijdens hun basis- en of middelbare schooltijd bijvoorbeeld een les te krijgen van kunstenaars met een beperking om te leren: "Dat zij ook maar gewoon mensen zijn". Diezelfde student vindt een les als deze een goede oefening voor middelbare schoolleerlingen om te leren hoe mensen met een beperking functioneren in de samenleving.

Een individuele benadering voortkomend uit verschillende niveaus van sociale vaardigheden en verschillen in communicatie vragen om individueel maatwerk. Binnen inclusief onderwijs acht een student het van belang dat er aandacht is voor het individu en voor het individu binnen een groep.

B) Leren van begeleiders en of ouders

Om inzicht te krijgen in leerlingen met een beperking adviseert een student contact met de ouders of begeleiders. Op die manier leer je de leerlingen beter kennen en kun je beter anticiperen op hun mogelijkheden en behoeften. Om adequaat invulling te geven aan de scholing van mensen met een beperking wordt het belangrijk gevonden dat er kennisoverdracht plaatsvindt en ervaringen gedeeld worden van en met de begeleiders in de privésfeer, zoals de ouders of begeleiders in een zorginstelling. Zoals ook in één van de learner reports naar voren kwam, blijkt het bestaan van een buitenschoolse mogelijkheid voor kunsteducatie en dus ook van de begeleiders die hier werken, tot deze interventie een onbekendheid.

C) Leren over de omgang met mensen met een beperking

Zoals in een learner report geschreven wordt over 'minder intelligente' mensen, spreekt tijdens één van de interviews een student over 'dat soort mensen'. Beiden worstelen met de wijze waarop de kunstenaars omschreven kunnen worden en maken verontschuldigende opmerkingen.

4.3.1 Conclusie deelvraag 3

Voor de ondervraagde studenten is de meerwaarde van deze les evident. Het verschil tussen reguliere (gast)docenten en deze kunstenaars wordt duidelijk verwoord, de les is minder bedacht, afgebakend en geregisseerd.

Het bezoeken van special needs ateliers, maar ook speciale scholen, kan werken bij het 'toetsen' van geleerde theorie in praktijk, en geeft een betere voorbereiding op een mogelijke loopbaan binnen deze ateliers en het speciaal onderwijs.

Van de opzet van deze inclusieve gastles is ook geleerd. Het programma werd door een student als vol ervaren en zou beter verdeeld kunnen worden over meerdere lessen. Ook de mogelijkheid om op een meer individueel niveau kennis te maken met één of meer kunstenaars wordt aanbevolen. Deze les is tevens een aanrader voor de ouderejaars studenten.

Om adequaat in te kunnen spelen op de leerbehoeften van iedere leerling is het van belang dat aangaande leerlingen met beperkingen zowel theoretische kennis als praktijkervaring wordt opgedaan. Voor leerlingen met speciale leerbehoeften is ruimte voor meer aandacht, tijd, duidelijkheid en structuur wenselijk. Tevens dient gestreefd te worden naar een goed evenwicht tussen de kinderen met en zonder beperkingen, zodat ieder kind zich gezien voelt. Bij inclusief onderwijs is meer maatwerk een pré om voor ieder kind de beste ontwikkeling te kunnen garanderen.

Ook wordt door de studenten aangegeven dat er een rol ligt weggelegd voor de ouders en of eventuele verzorgers van de kinderen met speciale leerbehoeften. Hun kennis en ervaring kan van pas komen in het vormgeven van inclusief onderwijs.

5 CONCLUSIE

Welke conclusies kunnen gemaakt worden in relatie tot de hoofdvraag: Hoe wordt de beeldvorming van eerstejaarsstudenten van de Breitneracademie beïnvloed door een gastles, verzorgd door kunstenaars met een verstandelijk en of psychische beperking, ten aanzien van personen met deze beperkingen, en wat leren zij naar aanleiding van deze kennismaking?

Geen van de studenten die deelnam aan de interventie, waarin zij kennis maakten met kunstenaars met een verstandelijke en of psychische beperking, heeft ooit een gelijksoortige ervaring gehad.

Uit meerdere reacties komt naar voren dat men de interventie als positief ervaren heeft en er op verschillende vlakken geleerd is van en over de kunstenaars, hun kunst, kunst in het algemeen, en over zichzelf. Al deze ervaringen leveren volgens hen een positieve bijdrage in hun vorming tot docent en de voorbereiding op een beroepspraktijk waar binnen de studenten ook anders lerenden tegenkomen als leerling. Wij verwachtten vooraf niet zoveel onderzoeksopbrengsten in relatie tot kunst te krijgen. Zowel in onze hoofd- als deelvragen is geen aandacht besteed aan dit onderwerp. De studenten schreven en spraken veelvuldig over de artistieke van de kunstenaars. Tevens over wat zij leerden van de kunstenaars over kunst op verschillende vlakken, zoals kunsthistorische perspectieven, over figuratieve en abstracte kunst, materiaalgebruik en het samen maken van een kunstwerk.

De kennis en kunde van de kunstenaars in relatie tot kunst werd over het algemeen door de studenten onderschat. Hun kunst werd als meer professioneel ervaren dan verwacht, zoals ook de totstandkoming van de kunst als het gaat om het materiaalgebruik en de verhalen die ten grondslag liggen aan hun werken. In de gesprekken gaven de kunstenaars blijk van hun kennis over de 'professionele' wereld van de beeldende kunst. Met regelmaat kwam de breedsprakigheid van de kunstenaars naar voren, zoals ook hun enthousiaste houding en passie voor de kunsten.

Duidelijk werd dat de beperkingen van de kunstenaars een professioneel kunstenaarschap niet in de weg staan. Er zijn studenten die aangaven de kunst grotendeels goed en professioneel te vinden. Daarbij dient opgemerkt te worden dat deze kunstenaars geen artistieke opleiding hebben genoten alvorens kunst te beoefenen in een special needs atelier waar zij zich onder professionele begeleiding ontwikkelen.

Zoals verschillende studenten nog nooit samenwerkten aan een gezamenlijk kunstwerk, gold dit eveneens voor de kunstenaars. De studenten leerden niet alleen hoe het was om samen met elkaar te werken, maar ook met deze kunstenaars. Een aantal studenten gaf aan dat men door deze artistieke opdracht geleerd heeft (hoe) beter samen te werken. Waar voor de één de samenwerking niet moeilijk of lastig was, bleek dit voor een andere student wel zo te zijn en vermeed om die reden contact met de kunstenaars. De studenten leerden niet alleen door de presentaties over de bekwaamheid van de kunstenaars, maar de studenten hebben dat ook daadwerkelijk ervaren tijdens het gezamenlijk werken aan de artistieke opdracht. De spontaniteit en intuïtie bij het maken van de kunst door de kunstenaars inspireerde een student meer instinctief te willen werken en minder vanuit de denkwereld.

Ook nieuw voor de studenten was de kennismaking met een special needs atelier; een type atelier waar ook deze kunstenaars hun kunst onder professionele begeleiding maken. Op deze manier maakten de studenten kennis met een buitenschoolse kunsteducatieve instelling. De studenten ontmoetten de professionele begeleider die vertelde over het reilen en zeilen van het Outsider Art Atelier. In de weken na de interventie gaven verschillende studenten aan stage in het speciaal onderwijs te willen lopen en één student wil onderzoek doen bij het Outsider Art Atelier.

De interventie heeft ook inzichten gegeven voor de latere beroepspraktijk van de studenten. Dit wordt vooral duidelijk bij een student die spreekt over een situatie waar een leerling met een beperking deel uitmaakt van een klas. Deze student stelt dat het belangrijk is dat een docent voldoende ruimte heeft om ook voor deze leerling maatwerk te kunnen leveren tijdens zijn/haar ontwikkeling. Hiervoor worden voorwaarden als: geduld, duidelijkheid, structuur, goed tijdsmanagement, verschillende

communicatiemogelijkheden en de ruimte voor exclusieve aandacht van belang geacht. Het belang van een individuele benadering werd door verschillende studenten aangegeven. Niet het groepsdenken en handelen vanuit een klas dient het uitgangspunt te zijn, maar een denken en handelen dat voortkomt vanuit de mogelijkheden en de leerbehoeften van ieder individuele leerling. Uit dit onderzoek kwam ook naar voren dat in relatie tot de ontwikkeling van leerlingen met een beperking kennis en ervaringen over deze leerlingen uit de thuissituatie, zoals ouders en of verzorgers, belangrijk is. De betrokkenheid van ouders en of verzorgers is hier wellicht extra wenselijk voor een optimale begeleiding en ontwikkeling van hun kind. Eén van de studenten sprak over het belang om ervaring op te doen in het speciaal onderwijs. De student acht deze ervaring noodzakelijk om goede kunsteducatieve lessen te kunnen maken voor leerlingen met een beperking. Volgens de student maak je op die manier kennis met verschillende niveaus van leerlingen en kun je je lessen daar vervolgens beter op aanpassen.

De interventie was voor menig student een eye opener, zeker in het leren over mensen die op een professionele wijze met kunst omgaan en een verstandelijke en of psychische beperking hebben. De studenten hebben in een heel korte tijd een intensieve ervaring gehad, van en met deze kunstenaars. Bestaande beelden over mensen met beperkingen zijn hierdoor veranderd of aangepast. De studenten maakten kennis met een special needs atelier, de mogelijkheden van deze kunstenaars en de rol van een artistiek leider bij zo'n atelier. Door deze kennismaking hebben de studenten zich een beeld kunnen vormen van deze mensen of hun bestaande beeld kunnen aanpassen. Tevens is deze interventie een aanzet geweest om de studenten bewuster te maken in hun oriëntatie op hun rol als toekomstig docent in relatie tot het doceren van leerlingen en of volwassenen met een beperking. De studenten hebben, hoe onbewust ook, een eerste kennismaking gehad met wat inclusievere vormen van onderwijs betekenen.

6.0 Discussie

Een aantal onderdelen van dit onderzoek behoeft nadere discussie. Voor de voormeting van dit onderzoek is een vragenlijst en een focusgroep gesprek gebruikt. Er is voor een vragenlijst gekozen om onderlinge beïnvloeding in antwoorden zoveel als mogelijk te minimaliseren en om van alle respondenten antwoorden te krijgen. Bij het mondeling antwoorden, tijdens het focusgroep gesprek, waren niet alle respondenten aan het woord. Een aantal respondenten lichtten hun schriftelijke antwoorden veelvuldig toe, wat voor rijkere data zorgde. De vraag kan gesteld worden, hoe objectief deze manier van bevragen is en of de studenten niet geneigd zijn sociaal wenselijke antwoorden te geven, vooral bij het groepsgesprek. Voelen zij zich vrij genoeg om volledige antwoorden te geven? Observaties bij het handelingsdeel, de artistieke opdracht van de interventie, hadden ook gebruikt kunnen worden ter aanvulling in de meting naar vooroordelen, om de eventuele sociaal wenselijke antwoorden van de voormeting te toetsen. In het geval van kleinere groepen en dus meer contact tussen de studenten en de kunstenaars zal waarschijnlijk meer informatie los komen bij de studenten over hoe men deze kunstenaars ziet.

Aanvankelijk was het de bedoeling de respondenten in het eerste focusgroep gesprek op te delen in twee groepen van ieder acht studenten, zodat er meer tijd en aandacht voor het onderwerp kon zijn. Dit gold ook voor de artistieke opdracht tijdens de interventie, waar de groep in kleinere groepen verdeeld zou worden om samen te werken aan de artistieke opdracht. Door gebrek aan tijd en ruimte was dit niet mogelijk. Wij hadden hier voor gekozen naar aanleiding van de contacttheorie van Allport. Allport stelt dat, juist omdat vooroordelen en stereotypen groepsgebonden zijn, het goed is om na te gaan of er in kleine groepjes of zelfs tussen twee individuen samengewerkt kan worden. Kleinere groepen hadden mogelijk tot andere effecten in de resultaten geleid omdat de studenten en kunstenaars elkaar in veel kleinere aantallen waarschijnlijk beter hadden leren kennen.

Door omstandigheden bleek het niet mogelijk het onderzoek te laten plaatsvinden onder derdejaarsstudenten, waar wij om verschillende redenen voor kozen. Zij zijn in een andere fase van hun opleiding; beschikken over meer didactische en pedagogische vaardigheden en zijn zich al aan het profileren in relatie tot hun toekomstige beroepspraktijk. De relatief jonge eerstejaarsstudenten geven waarschijnlijk een ander beeld dan wanneer het onderzoek had plaatsgevonden onder derdejaarsstudenten. Het is interessant om in vervolgonderzoek, de verschillen in beeldvorming en kennis te vergelijken tussen beginnende en hogerejaarsstudenten.

6.1 Aanbevelingen ten behoeve van gelijksoortige interventies

De studenten laten weten dat een vervolg op deze les wenselijk is en dat een les als deze ook zinvol is voor de klassen boven hen, maar ook voor leerlingen in het primair- en voortgezet onderwijs. Het relatief volle programma dat nu is aangeboden zou volgens een student goed uitgespreid kunnen worden over meerdere lessen. Op het vlak van het programma van een les als deze schrijft een student dat deze omwille van de kunstenaars een betere structuur behoeft; er was te weinig tijd om de kunstenaars, die vaak lang van stof bleken te zijn, voldoende de ruimte te geven voor hun verhaal en presentatie van hun werken. Tevens werd opgemerkt door een student dat deze groep kunstenaars slechts een klein deel van kunstenaars/mensen met een beperking representeert, het was een relatief homogene groep mensen van overwegend middelbare leeftijd.

Ondanks de betrokkenheid van de studenten en een rijk scala aan kwalitatieve onderzoeksopbrengsten is bij herhaling van een onderzoek als dit meer tijd met de studenten en de kunstenaars wenselijk. Er was te weinig tijd voor de presentatie en de artistieke oefening met elkaar. Deze laatste had meer tijd en ruimte nodig om elkaar te leren kennen en eventuele ongemakkelijkheden weg te nemen. Het onderwerp van dit onderzoek kan gevoelig liggen of zelfs confronterend zijn. Daarom kan de

factor tijd van positieve invloed zijn op de zorgvuldigheid van het onderzoek, zowel richting de studenten als de kunstenaars, maar ook als het gaat om de uitkomsten van het onderzoek. Het onderzoek met de studenten was immers gericht op mensen in een vaak kwetsbaardere situatie. Tevens is het aanbevelingswaardig, zoals een student aangaf, een nog betere structuur te hebben tijdens een interventie als deze, waarin de kunstenaars beter tot hun recht komen.

De uitkomsten hadden anders kunnen zijn wanneer de bezoekende groep kunstenaars met beperkingen meer divers van aard was, bijvoorbeeld door meer variatie in leeftijd, sekse, en vormen en niveaus van beperkingen. De groep kunstenaars van de interventie was relatief homogeen; bijna allemaal man en van middelbare leeftijd. Ook in de wijze van presenteren waren veel overeenkomsten te zien.

Bij een interventie zoals deze, kan ook naar een heel ander type groep gekeken worden. Denk aan het volgen van kunsteducatieve lessen met leerlingen met beperkingen en het opdoen van ervaring in het lesgeven aan deze leerlingen. Eén van de studenten sprak over de waarde van het opdoen van ervaringen in het speciaal onderwijs. Daar is veel bruikbare expertise aanwezig bij onderwijzend en onderwijsondersteunend personeel. Hier zou binnen de studie tot kunstvakdocent meer aandacht voor moeten komen. Misschien kunnen juist de kunstvakdocenten of stagiaires van de Docentenopleiding beeldende kunst en vormgeving een bijdrage leveren in kunstvakken binnen speciaal onderwijs, zoals in de beschreven artikelen naar voren kwam.

6.2 Aanbevelingen in relatie tot de transformatie naar inclusief onderwijs

De inzichten in dit onderzoek leiden tot meerdere adviezen richting inclusief (kunst)onderwijs. Inclusief (kunst)onderwijs staat nog in de kinderschoenen, vandaar dat gelijksoortig kwalitatief onderzoek wenselijk is om de reeds opgedane inzichten te bevestigen en nieuwe inzichten op te doen. Eén van de studenten sprak over de noodzaak van het opdoen van theorie- en praktijkervaring om adequaat les te leren geven aan leerlingen met een beperking van welke aard dan ook. Het is van belang dat theorie en praktijk met elkaar verbonden worden. Hiermee wordt direct een aanbeveling gedaan richting de docentenopleidingen om structureel aandacht te besteden aan de diversiteit aan lerenden. Docenten dienen adequaat in te leren spelen op de diverse leervragen. De vakken didactiek en pedagogiek, behoeven in dit licht een herformulering. Er dient (experimentele) ruimte te komen, bijvoorbeeld in de vorm van 'ontwikkellabs', waar reguliere scholen, speciale scholen, en docenten en studenten van de Docentenopleidingen van en over elkaar leren, met als doel de realisatie van inclusief onderwijs.

Het verbindende karakter van kunst en kunstonderwijs behoeft meer onderzoek in relatie tot hetgeen zij kan betekenen voor samenwerkingsverbanden tussen verschillende groepen lerenden, en hoe zij van elkaar leren. In de transformatie naar inclusief onderwijs behoeven zowel docenten binnen het speciaal- als regulier onderwijs bijscholing. Ouders en of verzorgers van zowel leerlingen met als zonder beperkingen dienen eveneens actief betrokken te worden in de realisatie van inclusief onderwijs. Alleen op deze manier kunnen wederzijdse vooroordelen, die blokkades kunnen vormen in de realisatie, bestreden worden. In navolging van het onderzoek uit het Verenigd Koninkrijk (Penketh, 2017) dienen leerdoelen, zoals bijvoorbeeld geformuleerd door het Nationaal Expertisecentrum Leerplanontwikkeling, ook in Nederland getoetst te worden op de mogelijkheden en onmogelijkheden van anders lerenden.

Bij de Breitneracademie zijn alvast 20 studenten een ervaring rijker als het gaat om de bewustwording van hun eigen beeldvorming omtrent personen met een verstandelijke en of psychische beperking, en hoe deze bijgesteld is door een kennismaking en artistieke oefening waarin zij samenwerkten met kunstenaars met deze beperkingen. De studenten hebben middels verschillende methoden gereflecteerd op deze ontmoeting en hebben naast de bewustwording ook een leerzame ervaring en veel nieuwe kennis opgedaan. Zij bevelen een vergelijkbare ervaring aan voor alle studenten.

7 NAWOORD

In dit onderzoek is stil gestaan bij het beeld dat de onderzochte studenten hebben over mensen met een beperking en hoe dit beeld kan veranderen door een actieve kennismaking met kunstenaars met een verstandelijke en of psychische beperking. Zo'n kennismaking werkt aan de eerste bewustwording als het gaat om de betekenis van inclusiviteit en staat stil bij de vraag aan de studenten hoe zij zich gaan positioneren binnen meer inclusieve vormen van kunsteducatie.

Voor een inclusieve samenleving, waarvan inclusief onderwijs deel uitmaakt, zullen letterlijk en figuurlijk nog vele barrières moeten worden geslecht. Dit onderzoek heeft ons gesterkt in de wenselijkheid van inclusievere vormen van (kunst)educatie. Zowel door de veelal positieve uitkomsten die wetenschappelijk onderzoek naar inclusief onderwijs in de praktijk laat zien, als wel de resultaten van dit onderzoek. Desalniettemin vereist dit proces een grote mate van zorgvuldigheid en tijd, aangezien personen met een beperking van welke aard dan ook, zich vaak in een kwetsbaardere situatie bevinden. Maatwerk zal noodzakelijk blijven om voor alle leerlingen een zo optimaal mogelijke leersituatie te creëren. In navolging van het College voor de Rechten van de Mens, zijn ook wij van mening dat er vormen van speciaal onderwijs nodig zullen blijven, maar dat het wenselijk is het huidige algemeen geldende onderwijs fundamenteel inclusiever te maken, te beginnen met het krijgen van les in hetzelfde schoolgebouw.

De resultaten van dit onderzoek zijn bruikbaar voor de opleidingen Docent beeldende kunst en vormgeving in Nederland, en voor een deel van de resultaten geldt dit voor opleidingen tot docent in het algemeen, als het gaat om de transformatie naar inclusief onderwijs. De eerste stap in dit proces is bewustwording van de beeldvorming die bestaat rond mensen met een beperking zoals dit onderzoek laat zien.

Wij willen graag alle betrokkenen die dit onderzoek mogelijk hebben gemaakt bedanken: Het Outsider Atelier Amsterdam met zijn kunstenaars en artistiek coördinator Josien Vogelaar voor hun bereidheid, inzet en enthousiasme, studenten Docentenopleiding Beeldende Kunst en Vormgeving van klas 1A en 1B van de Breitneracademie voor hun openheid en bereidwilligheid om mee te doen, en de docenten Nathalie Roos en Hannie Kortland om dit mogelijk te maken. We willen ook graag onze docenten Nathalie Roos en Talita Groenendijk van de Master Kunsteducatie bedanken voor de colleges Empirisch onderzoek en Nathalie Roos voor de begeleiding en beoordeling tijdens ons onderzoek. Ook bedanken we graag Melissa Bremmer en Jappe Groenendijk van de Master Kunsteducatie van de Amsterdamse Hogeschool voor de Kunsten voor hun ondersteuning en beoordeling.

- American Psychiatric Association (2012). Definition of a mental disorder. Proposed revision. Retrieved from: www.dsm5.org/proposedrevision/Pages/proposedrevision.aspx?465
- Bain, C., Hasio, C. (2011). Authentic learning Experience Prepared Preservice Students to Teach Art to Children with Special needs. *Art Education*, 64, p. 33-39
Hogeschool Utrecht – Kenniscentrum
- Biesta, G.J.J. (2017). *The Rediscovery of Teaching*. New York, Routledge, Oxon, Routledge.
- Boullart, A., Bakker, E., Baarda, Fischer, T., Julsing, M., Peters, V., Van der Velden, T. & De Goede, M. (2013). Basisboek kwalitatief onderzoek. Handleiding voor het opzetten en uitvoeren van kwalitatief onderzoek. Retrieved from: <https://www.ensie.nl/basisboek-kwalitatief-onderzoek/open-coderen>
- Buntinx, W. H. E. (2003). *Wat is een verstandelijke beperking? Definitie, assessment en ondersteuning volgens het AAMR-model*. Nederland Tijdschrift voor de Zorg aan verstandelijk gehandicapten (NTZ), 29, 4-24
- College voor de Rechten van de Mens (2017). VN-verdrag handicap nog onvoldoende geïmplementeerd in Nederland. Retrieved from: <https://www.mensenrechten.nl/nl/nieuws/vn-verdrag-handicap-nog-onvoldoende-geimplementeerd-nederland>
- Groot, A.D. de (1980). Over leerervaringen en leerdoelen. In *Handboek voor de onderwijspraktijk*, 10 (november), B.1 - B. 18. Deventer: Van Loghum Slaterus.
- Gutiérrez, K.D. (2008) Developing a Sociocritical Literacy in the Third Space. *Reading Research Quarterly*, 43 (2), pp. 148–164. doi.org/10.1598/RRQ.43.2.3
- Gutiérrez, K.D., Baguedano-López, P. & Tejeda, C. (1999) Rethinking diversity: Hybridity and hybrid language practices in the third space. *Mind, Culture, and Activity*, 6(4), pp.286-303. doi: 10.1080/10749039909524733
- Jansen, T. (2011). 'Het learner report als onderzoeksinstrument'. Powerpoint voor workshop gegeven op het ILO.
- Laes, T. & Westerlund, H. (2017). Performing disability in music teacher education: moving beyond inclusion through expanded professionalism. *International Journal of Music Education* 00 (0) p.1-13. doi:10.1177/0255761417703782
- Mullaney, M.I. (2017). Inclusivity through exclusivity: An evaluation of the provision of a special education needs (SEN) placement within second level art & design teacher education in the Republic of Ireland.
- Penketh, C. (2017). 'Children see before they speak': an exploration of ableism in art education. *Disability and Society*, 32, 110-127. Retrieved from: <http://www.tandfonline.com/loi/cdso20>
- Teaching and Teacher Education*, 64, p. 139-149. doi.org/10.1016/j.tate.2017.02.006
- Peters, V. (2011). *Samenspraak Spelsimulaties. Case Study onderzoek*.
Retrieved from <http://www.samenspraakadvies.nl/publicaties/Case%20study%20onderzoek.pdf>
- Stichting Inclusief Onderwijs (z.d). *Visie*. Retrieved from <http://www.inclusiefonderwijs.nl/visie.php>
- Taylor, J.M. (2004). *Representation, Identity and Self Esteem. A study of Disability, Arts Education and Self-Identity, with particular reference to students with physical and sensory impairments who are studying, or who have studied, at Hereward College* (PhD thesis, University of Leeds, England). Retrieved from <http://etheses.whiterose.ac.uk/id/eprint/593>
- Van Biene, M., De Bruijn, P., Haker, J., Loeffen, T., Oosterink, M., Van Slagmaat, C., Sparreboom, H., De Vos, K., & Wilken, J.P. (2010). *Kansen in kunst. Kunst door mensen met speciale wensen*. Utrecht.
- Van de Maat, J.W. (2016). Overbruggen van vooroordelen door kennismaking: onder welke omstandigheden werkt het? *Kennisplatform Integratie & Samenleving*. Utrecht, Movisie.
- Wevers, J. (2017). Een school mag niemand uitsluiten. NRC Handelsblad

Om de hoofdvraag te beantwoorden zijn de volgende meetinstrumenten gebruikt:

- 1 Vragenlijst
- 2 Observatieschema
- 3 Open learner report
- 4 Half gestructureerd interview achteraf

HOOFDVRAAG:

Hoe wordt de beeldvorming van eerstejaarsstudenten van de Breitneracademie beïnvloed door een gastles, verzorgd door kunstenaars met een verstandelijk en of psychische beperking, ten aanzien van personen met beperkingen, en wat leren zij naar aanleiding van deze kennismaking?

De hoofdvraag zal middels drie deelvragen beantwoord worden.

DEELVRAAG 1:

Hoe ziet het beeld van deze studenten over personen met een verstandelijke en of psychische beperking eruit en hoe is dit beeld tot stand gekomen?

Voor het beantwoorden van deelvraag 1 is gebruik gemaakt van een vragenlijst. De vragenlijst werd in een les, voorafgaand aan de interventie, schriftelijk door de studenten ingevuld en vervolgens besproken tijdens een aansluitend half gestructureerd focusgroepsgesprek.

Bijlage 1: Vragenlijst (ook t.b.v. focusgroep gesprek)

Student wordt gevraagd de volgende vragen schriftelijk te beantwoorden:

- 1 Wat is het verschil tussen een verstandelijke beperking en een psychische beperking?
- 2 Welke associaties heb je bij mensen met een verstandelijke beperking en welke associaties heb je bij mensen met een psychische beperking?
Woordassociaties over verstandelijke beperkingen:
- 3 Welke associaties heb je bij mensen met een psychische beperking?
Woordassociaties over psychische beperkingen:

Topic 1 – Ervaring

Interviewvragen:

- 1 Heb je ervaring(en) gehad in de samenleving met personen die een verstandelijke en of psychische beperking hebben en zo ja wat voor ervaringen waren dit?
- 2 Heb je ervaring(en) in je school- en of studietijd tot nu toe gehad met school- en of klasgenoten die een verstandelijke en of psychische beperking hebben en zo ja wat voor ervaringen waren dit?
- 3) Heb je ervaring(en) in je privésfeer gehad met mensen die een verstandelijke en of psychische beperking hebben en zo ja wat voor ervaringen waren dit?
- 4) Heb je ervaring(en) tijdens je school/studietijd gehad met onderwyzend en of ondersteunend personeel die een verstandelijke en of psychische beperking hebben, en zo ja welke?

Topic 2 – Beeldvorming

Interviewvragen:

- 1) Welke beelden heb je bij personen met een verstandelijke en of psychische beperking?
- 2) Hoe is het beeld dat je hebt over mensen met een verstandelijke en of psychische beperking tot stand gekomen?

- 3) Waardoor ben je beïnvloed in het beeld dat je hebt over mensen met een verstandelijke en of psychische beperking?

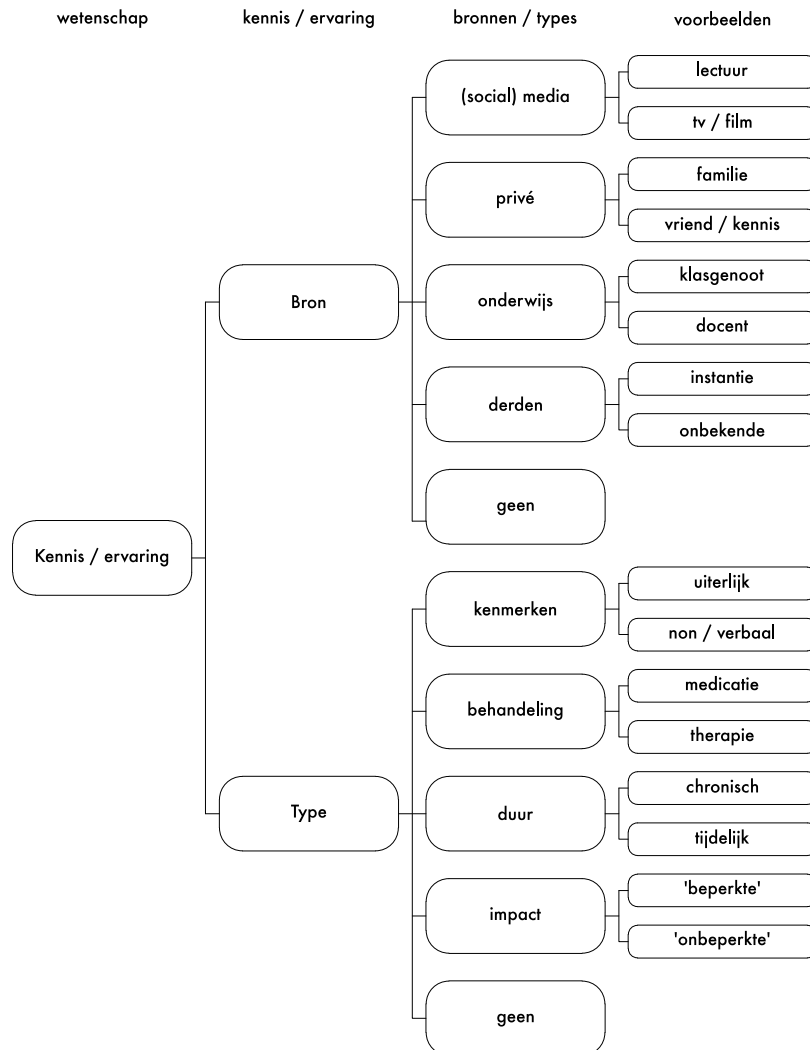
Topic 3 – Interesse

Interviewvragen:

- 1) Waardoor zouden personen met een verstandelijke en of psychische beperking je interesse kunnen wekken?
- 2) Wat denk je dat je kan leren van personen met een verstandelijke en of psychische beperking?
- 3) Wat leer je niet van personen met een verstandelijke en of psychische beperking?

Als je nog aanvullende opmerkingen hebt, schrijf het hieronder:

CODEBOOM DEELVRAAG 1

DEELVRAAG 2

Welke kennis en ervaringen hebben de studenten opgedaan tijdens een kennismaking met kunstenaars met een verstandelijke en of psychische beperking, en hoe beïnvloedt deze kennismaking hun beeldvorming over mensen met een verstandelijke/psychische beperking en deze kunstenaars in het bijzonder?

Voor het beantwoorden van deelvraag 2 is gebruik gemaakt van de resultaten uit de open learner reports en de half gestructureerde interviews achteraf.

Topic 1 – Ervaringen met de les

Topic 2 – beeldvorming

Topic 3 – leren

Bijlage 3 Observatieschema

Observatieschema om studenten van de Docentenopleiding beeldende kunst en vormgeving van de AHK te observeren tijdens een les gegeven door kunstenaars van het Outsider Art Atelier Amsterdam.

Houding en gedrag	Binnen-Komst /introduce	Lezing/Presentatie	Presentatie/les uitleg	Les/vervolg les	Les/afsluiting les	Evaluatie les
Tijd / duur les	0 - 10 min	10-20 min	20-30 min	30-40 min	40-50 min	50-60 min
ON TASK						
Actieve en/of open houding ten opzichte van de les en de leraren: dit uit zich in actief meedoen, luisteren, vragen stellen, overleggen						
Open notities over de inhoud						
OFF TASK						
Passieve en/of afwachende houding ten opzichte van de les en de leraren: dit uit zich bijvoorbeeld in achteroverleunen, kletsen, fluisteren, desinteresse						
Open notities over de inhoud						

Tijdens een les gegeven door kunstenaars met een verstandelijke (of psychische) beperking wordt het gedrag van de studenten geobserveerd die de les krijgen. De les van 60 minuten wordt onderverdeeld in activiteit van 10 minuten. De houding en het gedrag van de studenten wordt turvend bijgehouden in on task (actief/positief) of off task (passief/negatief) houding.

Bijlage 4: Open learner report

Amsterdamse Hogeschool voor de Kunsten (AHK)
Master Kunsteducatie 2017 – 2018
Empirisch onderzoek Hanna Salonen en Olav van den Brekel

NAAM STUDENT :
LEERJAAR STUDENT :

Naar aanleiding van de les die jullie kregen van kunstenaars van het Outsider Art Atelier in Amsterdam verzoeken we jullie de onderstaande vragen zo zorgvuldig en uitgebreid mogelijk in te vullen.

Categorie A

WAT HEB JE DEZE LES GELEERD OF ERVAREN?

- 1 IK HEB GELEERD DAT...
- 2 IK HEB GELEERD HOE...
- 3 IK HEB ERVAREN DAT...
- 4 IK HEB BEMERKT DAT...

Categorie B:

WELKE UITZONDERINGEN, VERRASSINGEN EN OF ONTDEKKINGEN HEB JE MEEGEMAAKT?

- 1 IK HEB GELEERD DAT HET NIET ZO IS DAT...
- 2 IK HEB ERVAREN DAT HET NIET ZO IS DAT...
- 3 K HEB ONTDEKT DAT HET NIET ZO IS DAT...

Categorie C:

WAT HEB JE GELEERD OVER JEZELF?

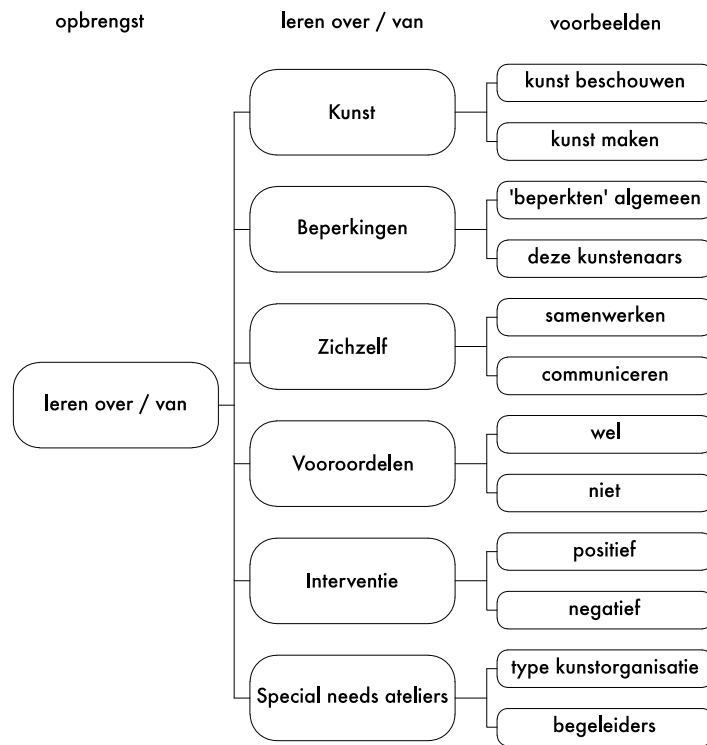
- 1 IK HEB GELEERD OVER MEZELF DAT IK...
- 2 IK HEB GELEERD OVER MEZELF HOE IK...
- 3 IK HEB ERVAREN DAT IK..
- 4 IK HEB BEMERKT OVER MEZELF DAT IK...

Categorie D:

WELKE UITZONDERINGEN, VERRASSINGEN, ONTDEKKINGEN IN RELATIE TOT JEZELF HEB JE MEEGEMAAKT?

- 1 IK HEB OVER MEZELF GELEERD DAT HET NIET ZO IS DAT IK...
- 2 IK HEB ERVAREN DAT HET NIET ZO IS DAT IK...
- 3 IK HEB OVER MEZELF ONTDEKT DAT HET NIET ZO IS DAT IK...

CODEBOOM DEELVRAAG 2

DEELVRAAG 3

Wat leerden de studenten van de kennismaking met kunstenaars met een verstandelijke en of psychische beperking met betrekking tot vooroordelen, (inclusieve) kunst/educatie, over zichzelf en samenwerken?

Topic 1 – Inzichten

Topic 2 – Benodigde kennis en vaardigheden

Bijlage 6: Half gestructureerd interview achteraf

Ten behoeve van het beantwoorden van DEELVRAAG 2 – topic 1 t/m 3

Topic 1 – Ervaringen met de les

Interviewvragen:

- 1) Wat heb je ervaren tijdens de les met de kunstenaars met een verstandelijke en of psychische beperking?

Mogelijke vervolgvragen:

- a – Vond je het ongemakkelijk?
 - b – Vond je het onwennig?
 - c – Vond je het gênant?
 - d – Werd je nieuwsgierig?
 - e – Heeft het je ontroerd?
 - f – Heeft het je geïnspireerd?
 - g – Heeft het je verblijd?
 - h – Vond je het afstotend?
 - i – Vond je het lachwekkend?
 - j – Wekte het medelijden?
 - k – Vond je het aandoenlijk?
- 2) Hoe heb je deze les/presentatie ervaren als je hem vergelijkt met één van de lessen/presentaties van je reguliere (gast)docenten?
 - 3) Waarin verschilde de les/presentatie gegeven door kunstenaars met een verstandelijke en psychische beperking zich van een 'reguliere' les/presentatie?
 - 4) Waarin verschilt het (gast)docentschap wanneer een les gegeven wordt door een kunstenaar met een verstandelijke en of psychische beperking met die van een les/presentatie door één van je huidige docenten?

Vervolg vragen:

- 5 Verhoud je je anders tot een gastdocent met een verstandelijke en of psychische beperking, die lesgeeft/ presentatie houdt ten opzichte van een reguliere (gast)docent?

Denk aan:

- a – Is er bij jou sprake van een ander soort van empathie jegens diegene die presenteert?
- b – Is er bij jou sprake van een ander soort begrip jegens diegene die presenteert?
- c – Is er bij jou sprake van een andere vorm van nieuwsgierigheid jegens diegene die presenteert?

Topic 2 – beeldvorming

Interviewvragen:

- 1) Is deze les van meerwaarde voor jou en zo ja kun je deze meerwaarde omschrijven?
- 2) Zijn er leselementen die jouw nieuwsgierigheid geprikkeld hebben over personen en kunstenaars in het bijzonder met een beperking en zo ja welke?
- 3) Is je beeld veranderd aangaande personen met een verstandelijke en of psychische beperking door deze les en zo ja, hoe?

Topic 3 – leren

Interviewvragen:

- 1) Wat heb je geleerd over personen met een verstandelijke en of psychische beperking?
- 2) Wat wil je nog meer leren van personen met een verstandelijke en of psychische beperking?
- 3) Wat heb je niet geleerd van personen met een verstandelijke en of psychische beperking?

Ten behoeve van het beantwoorden van DEELVRAAG 3 – topic 4 & 5

Welke meerwaarde zien de studenten in de kennismaking met kunstenaars met een beperking in relatie tot hun studie en het kunsteducatieve werkveld?

Topic 4 – Inzichten

Interviewvragen:

- 1) Zou je andere studenten van de docentenopleiding beeldende kunst en vormgeving een vergelijkbare les aanraden? Waarom wel / Waarom niet?
- 2) Wat is het verschil tussen leren over mensen met een beperking en leren van mensen met een beperking?
- 3) Welke bruikbare inzichten heb jij daarover opgedaan tijdens deze les?
- 4) Hoe kan je de opgedane inzichten gebruiken in je verdere studie?

Topic 5 – Benodigde kennis en vaardigheden

Door deze interventie, waarin de studenten kennismaken met kunstenaars met een verstandelijke en of psychische beperking die samen kunst beoefenen in een kunstatelier, maken de studenten ook indirect kennis met dit buitenschoolse kunsteducatieve werkveld. Binnen dit kunsteducatieve werkveld ligt ook een potentieel werkveld voor de studenten.

Interviewvragen:

- 1) Hoe kan jouw opleiding jou (beter) voorbereiden om te kunnen werken als docent beeldende kunst en vormgeving binnen het kunsteducatieve werkveld gericht op mensen met beperkingen?
- 2) Welke voorbeelden van pedagogische en didactische kennis en vaardigheden kun je noemen die je noodzakelijk acht om goed les te kunnen geven aan mensen met een beperking?
- 3) Welke rol zie je weggelegd voor kunstenaars met een beperking binnen het kunsteducatieve werkveld?

CODEBOOM DEELVRAAG 3

Bijlage 8: Voorbeeld schema open codering

Category	Code	Case	Text	Coder
Leren	Leren over de kunst van de kunstenaars	student 05.	dat heb ik hier heb ik daar sowieso niks van meegekregen	Admin
Leren	Leren over de kunst van de kunstenaars	student 05.	die les van afgelopen woensdag, was het toch wat meer oppervlakkig	Admin
Leren	Leren over de kunst van de kunstenaars	student 05.	gewoon puur wat je zag en wat zei ervan vonden wat zij leuk vonden eraan	Admin
Leren	Leren over de kunst van de kunstenaars	student 05.	het leek me best wel leuk dus ik ging er wel enthousiast in, maar ik was toch wel blij ve	Admin
Leren	Leren over de kunst van de kunstenaars	student 05.	ja toch wel het niveau	Admin
Leren	Leren over de kunst van de kunstenaars	student 05.	sommige werken zagen er uit als een soort van picasso of als een soort high art	Admin
Leren	Leren over de kunst van de kunstenaars	student 05.	wat door ons een beetje wordt gezien als high art, dat het er toch eigenlijk wel heel erg	Admin
Leren	Leren over de kunst van de kunstenaars	student 05.	dat niveau had ik iets lager ingeschat dan dat ik te zien kreeg	Admin
Leren	Leren over de kunst van de kunstenaars	student 05.	je was ook een beetje nieuwsgierig in je antwoorden zei je? Ja	Admin
Leren	Leren over de kunst van de kunstenaars	student 05.	dat ik een iets lager niveau had verwacht dan wat ik te zien kreeg	Admin
Leren	Leren over de kunst van de kunstenaars	student 05.	dat zij op het gebied van beeldende kunst toch gewoon hetzelfde kunnen en hetzelfde	Admin
Leren	Leren over de kunst van de kunstenaars	student 05.	het enthousiasme en het je er in willen verdiepen en niet stopt bij een bepaalde versta	Admin
Leren	Leren over de kunst van de kunstenaars	student 05.	nu hebben we eigenlijk alleen de eindresultaten te zien gekregen en dat zal ook vast	Admin
Leren	Leren over de kunst van de kunstenaars	student 05.	ik misschien nog wel wat meer de diepte in willen en kijken hoe ze dingen aanpakken	Admin
Leren	Leren over de kunst van de kunstenaars	student 05.	ik denk dat dat heel verschillend is, ook wat ze verleide dat de een 6 werken op een d	Admin
Leren	Leren over de kunst van de kunstenaars	student 05.	nou meer gewoon schetsen of er iets voorafgaands is geweest, hoe ze hebben gewerl	Admin
Leren	Leren over de kunst van de kunstenaars	student 05.	zo'n bezoek dat zou wel denk ik een goed beeld geven, want dan kom je natuurlijk, ja i	Admin
Leren	Leren over de kunst van de kunstenaars	student 05.	zo'n bezoek dat zou wel denk ik een goed beeld geven, want dan kom je natuurlijk, ja i	Admin
Leren	Leren over de kunst van de kunstenaars	student 05.	ik dacht ook dat het wat ze lieten zien dat het ook met de kunstenaars zelf besproken v	Admin
Leren	Leren over de kunst van de kunstenaars	student 05.	misschien in het vervolg dat er dan meer tijd zou zijn om het echte werk van de kunst	Admin
Leren	Leren over de kunst van de kunstenaars	student 05.	wat ik nu dus niet heb geleerd is hoe zij een werkproces aanpakken	Admin
Leren	Leren over de kunst van de kunstenaars	student 05.	wat zij er vooraf aan doen dus in dat opzicht heb ik daar niks van meegekregen	Admin
Leren	Leren over de kunst van de kunstenaars	student 05.	als een docent zou zeggen van een mensen met een verstandelijke beperking die zij	Admin
Leren	Leren over de kunst van de kunstenaars	student 05.	En is dat dan ook bijvoorbeeld veranderd in eerste instantie toen we het erover hadden	Admin
Leren	Leren over de kunst van de kunstenaars	student 05.	tijdens die presentatie zeiden ze van dit is ook een instelling waar je stage zou kunne	Admin
Leren	Leren over de kunst van de kunstenaars	student 05.	Dus daar zouden ze nog wel meer aandacht aan kunnen geven	Admin
Leren	Leren over de kunst van de kunstenaars	student 05.	ik denk dat het toch gewoon, nu was zegmaar die les alleen voor ons voor twee klasse	Admin
Leren	Leren over de kunst van de kunstenaars	student 05.	ik denk dat dat wel iets zou zijn, bijvoorbeeld dat je, net als dat wij als eerstejaars daar	Admin
Leren	Leren over de kunst van de kunstenaars	student 05.	zoals ik al eerder zei er mag meer tijd aan gegeven worden, dat was nu best wel kort, i	Admin
Leren	Leren over de kunst van de kunstenaars	student 05.	dat ze nu natuurlijk ook, ja wat je zegt een beetje aflastend, maar bijvoorbeeld de e	Admin
Leren	Leren over de kunst van de kunstenaars	student 05.	Dat vond ik eigenlijk wel jammer	Admin
Leren	Leren over de kunst van de kunstenaars	student 05.	er dan toch meer bij komt kijken dan zo'n verstandelijke beperking bijvoorbeeld er zit	Admin
Leren	Leren over de kunst van de kunstenaars	student 05.	vind het lastig om te zeggen welke rol ze zouden...	Admin
Leren	Leren over de kunst van de kunstenaars	student 05.	Ja dat sowieso wel	Admin
Leren	Leren over de kunst van de kunstenaars	student 1	Wauw dat is wel heel goed	Admin
Leren	Leren over de kunst van de kunstenaars	student 1	Mooi kleurgebruik	Admin
Leren	Leren over de kunst van de kunstenaars	student 3	Ze hebben me geïnspireerd in abstracte kunst. Ik ben zelf niet van abstracte kunst, maar toen ik he	Admin

Category	Code	Case	Text	Coder
Leren	Leren over de kunst van de kunstenaars	student 04.	over wat ze maakten	Admin
Leren	Leren over de kunst van de kunstenaars	student 04.	Wingdings;Symbol;	Admin
Leren	Leren over de kunst van de kunstenaars	student 04.	wat meer, kinderlijke tekeningen verwacht	Admin
Leren	Leren over de kunst van de kunstenaars	student 04.	soort dingen maakten met zo'n verhaal er achter	Admin
Leren	Leren over de kunst van de kunstenaars	student 04.	naar de techniek die ze gebruikten	Admin
Leren	Leren over de kunst van de kunstenaars	student 04.	de manier waarop ze dingen,	Admin
Leren	Leren over de kunst van de kunstenaars	student 04.	waarom ze dingen maakten	Admin
Leren	Leren over de kunst van de kunstenaars	student 04.	eigenlijk de meeste, hoe ze zijn begonnen	Admin
Leren	Leren over de kunst van de kunstenaars	student 04.	hoe ze er achterkwamen dat ze het heel leuk vonden	Admin
Leren	Leren over de kunst van de kunstenaars	student 04.	dat ze er goed in waren	Admin
Leren	Leren over de kunst van de kunstenaars	student 04.	Ja, hun persoonlijk verhaal.	Admin
Leren	Leren over de kunst van de kunstenaars	student 04.	omdat ze ook heel veel voorbeelden lieten zien	Admin
Leren	Leren over de kunst van de kunstenaars	student 04.	heel veel dingen met Rusland te maken had, ik vroeg me dan af waarom alle	Admin
Leren	Leren over de kunst van de kunstenaars	student 04.	waarom alleen Indianen, dat, hoe die daarop kwam, eigenlijk.	Admin
Leren	Leren over de kunst van de kunstenaars	student 04.	Als je dat werk had gezien zonder die mensen daarbij, wat had je ervan gevonden	Admin
Leren	Leren over de kunst van de kunstenaars	student 04.	ik denk dat het nog steeds nog wel mooi en indrukwekkenden werken had gevonden	Admin
Leren	Leren over de kunst van de kunstenaars	student 04.	ik weet dat het van mensen met een beperking is dat ik het toch een stapje extra vind	Admin
Leren	Leren over de kunst van de kunstenaars	student 04.	dan het toch moeilijker is voor hun of dat dat het wat specialer is dat hun dat doen	Admin
Leren	Leren over de kunst van de kunstenaars	student 04.	Sommige, ja, sommige wel, sommige niet	Admin
Leren	Leren over de kunst van de kunstenaars	student 04.	meervoordeel is dat je weet dat het iemand is met een beperking	Admin
Leren	Leren over de kunst van de kunstenaars	student 04.	manier van doen, hoe ze uiteindelijk komen tot hun werk	Admin
Leren	Leren over de kunst van de kunstenaars	student 04.	toch een zelfde soort gedachten hebben als mensen op deze kunstacademie maar la	Admin
Leren	Leren over de kunst van de kunstenaars	student 04.	hoe het nou echt is om dit te doen	Admin
Leren	Leren over de kunst van de kunstenaars	student 04.	Nou om kunst te maken	Admin
Leren	Leren over de kunst van de kunstenaars	student 04.	Of dat je juist wel, dat het gebied in wil gaan	Admin
Leren	Leren over de kunst van de kunstenaars	student 04.	ik bijvoorbeeld dingen van opgestoken	Admin
Leren	Leren over de kunst van de kunstenaars	student 04.	er is nieuwsgierigheid opgewekt	Admin
Leren	Leren over de kunst van de kunstenaars	student 05.	in eerste instantie voor ik het heel erg leuk om hun over hun eigen werk te horen prate	Admin
Leren	Leren over de kunst van de kunstenaars	student 05.	het voor hun een soort uitaat was,	Admin
Leren	Leren over de kunst van de kunstenaars	student 05.	alsof niet iemand die je gewoon op straat zou tegenkomen ook een kunstenaar zou ku	Admin
Leren	Leren over de kunst van de kunstenaars	student 05.	als hier dan gewone mensen voor je staan met zo'n verstandelijke psychische beperk	Admin
Leren	Leren over de kunst van de kunstenaars	student 05.	opzicht wel nieuw, ik had er nooit echt bij stilgestaan dat er zo'n mogelijkheid, zo'n ateli	Admin
Leren	Leren over de kunst van de kunstenaars	student 05.	Ik vond het wel inspirerend eigenlijk, dat het voor mij nog beter een beeld geeft	Admin
Leren	Leren over de kunst van de kunstenaars	student 05.	dat die mensen ook gewoon naar kunst kijken dat het heel belangrijk is voor ze	Admin
Leren	Leren over de kunst van de kunstenaars	student 05.	ik vond het wel heel leuk dat de een die bleef maar doorpraten over wat hij had gema	Admin
Leren	Leren over de kunst van de kunstenaars	student 05.	en die wilde alles elk detail van het schilderij zegmaar uitleggen en de ander was gew	Admin
Leren	Leren over de kunst van de kunstenaars	student 05.	de een ging er veel dieper op in dan de ander, en dat vond ik wel leuk.	Admin

Category	Code	Case	Text
Beeldvorming	(stereotype) beelden	student 04.	wat meer, kinderlijke tekeningen verwacht
Beeldvorming	(stereotype) beelden	student 04.	ik dacht altijd dat zij minder intelligent zijn dan dat wij zijn
Beeldvorming	(stereotype) beelden	student 05.	Ik denk dat ik ook andere verwachtingen heb nog steeds wel een beetje
Beeldvorming	(stereotype) beelden	student 1	Er is door de les ook een beeld weggenomen, dat zal ik dan ook nooit meer op die manier beamen bij iemand, en dan zal ik zeggen
Beeldvorming	(stereotype) beelden	student 1	We hebben allemaal een beeld van wat ze niet kunnen, maar een vrij klein beeld van wat ze nou eigenlijk wel kunnen. Dus ik denk
Beeldvorming	(stereotype) beelden	student 1	Het beeld na deze ervaring is zo veranderd, dat is wel het belangrijkste
Beeldvorming	(stereotype) beelden	student 1	Denkt dat dit voor iedereen wel geldt, concludeert ze uit het napraten met de klas. Dat ze veel kunnen en open staan
Beeldvorming	(stereotype) beelden	student 1	Deze ervaring was een eye opener
Beeldvorming	(stereotype) beelden	student 2	Had weinig ervaring in het dagelijks leven gehad met mensen met een VSB of PSB, nam daarom een afwachtende houding aan. Zal
Beeldvorming	(stereotype) beelden	student 2	Beeld was eerst gewoon vooral heel erg neutraal, het zijn gewoon mensen en ja die hebben dan een beperking
Beeldvorming	(stereotype) beelden	student 2	Voorheen, toen ik jonger was en beïnvloed door hoe ze worden geportretteerd in de media enzo, was ik wel wat negatiever over e
Beeldvorming	(stereotype) beelden	student 2	Maar met mediabewustzijn die dan komt met ouder worden, dat zorgt er wel voor dat je wat neutraler gaat staan tegenover mens
Beeldvorming	(stereotype) beelden	student 2	Het is belangrijk dat je met zomin mogelijk negatieve denkbeelden over bepaalde soorten mensen voor de klas staat, want anders
Beeldvorming	(stereotype) beelden	student 3	Ik dacht dat ze veel minder konden, door de les gezien dat een beperking toch echt geen rol speelt. Beeld is positief veranderd

Category	Code	Case	Text
Inzichten	over de opleiding	student 04.	ik vind eigenlijk dat het een doel is van de docentenopleiding om je voor te bereiden hierop
Inzichten	over de opleiding	student 04.	Want er is best wel kans dat je later in je klas een leerling krijgt met autisme bijvoorbeeld
Inzichten	over de opleiding	student 04.	Of dat je juist wel, dat het gebied in wil gaan
Inzichten	over de opleiding	student 04.	dus vind ik wel dat we daarin les zouden moeten krijgen
Inzichten	over de opleiding	student 04.	er wel een mogelijkheid voor mij een stage te lopen op een school met mensen met een beperking maar het is niet echt e
Inzichten	over de opleiding	student 04.	er wel een mogelijkheid voor mij een stage te lopen op een school met mensen met een beperking maar het is niet echt e
Inzichten	over de opleiding	student 04.	wordt het aangeboden op school?
Inzichten	over de opleiding	student 04.	aangeboden op school
Inzichten	over de opleiding	student 04.	niet echt.. inderdaad met een stage
Inzichten	over de opleiding	student 04.	ijn we nu met een project bezig op een basisschool
Inzichten	over de opleiding	student 04.	mocht je aangeven wat je wilde
Inzichten	over de opleiding	student 04.	Ik wil het op zich wel
Inzichten	over de opleiding	student 04.	op deze studie, dat ze iets aandachtiger aankijken dan bijvoorbeeld op de, op een echte kunststudie
Inzichten	over de opleiding	student 04.	heel erg op de docenten gefocust zijn, op didactiek
Inzichten	over de opleiding	student 04.	En ik zou het natuurlijk kunnen gebruiken in stage
Inzichten	over de opleiding	student 04.	jouw opleiding jou beter voorbereiden om te kunnen werken als docent beeldende kunst en vormgeving binnen het kuns
Inzichten	over de opleiding	student 04.	ik denk meer doen met mensen met een beperking
Inzichten	over de opleiding	student 04.	Meer vaste docenten, meer les daarover, meer stage bijvoorbeeld. Ja, gewoon meer doen.
Inzichten	over de opleiding	student 04.	meer mogelijkheden creëren of meer informatie over of?
Inzichten	over de opleiding	student 04.	Allebei eigenlijk
Inzichten	over de opleiding	student 04.	didactische kennis en ervaring?
Inzichten	over de opleiding	student 04.	vind ik wel moeilijk om te beantwoorden. Toch uitgebreider een lesopzet maken
Inzichten	over de opleiding	student 04.	allebei. Maar ik denk dat het hiero is het meer om, zodat de studenten kunnen leren hoe hun leren
Inzichten	over de opleiding	student 04.	en hoe mensen met een beperking moet aanspreken, hoe je aanpakt
Inzichten	over de opleiding	student 05.	het was zeker wel nieuw, de manier waarop je hier op school over kunstenaar praat
Inzichten	over de opleiding	student 05.	toch wel eeh heel anders alsof die kunstenaars, die worden altijd een beetje op een soort voetstuk gezet alsof ze zegmaa
Inzichten	over de opleiding	student 05.	alsof niet iemand die je gewoon op straat zou tegenkomen ook een kunstenaar zou kunnen zijn
Inzichten	over de opleiding	student 05.	als hier dan gewone mensen voor je staan met zo'n verstandelijke psychische beperking dat die ook gewoon kunstenaar
Inzichten	over de opleiding	student 05.	later in de opleiding kan ik ook meer in aanraking komen met mensen met een psychisch verstandelijke beperking
Inzichten	over de opleiding	student 05.	toch wel anders, vooral bij vooral andere gastdocenten die gaan er heel erg in over het proces en wat er aan vooraf ging
Inzichten	over de opleiding	student 05.	sowieso len opzichte van reguliere docenten omdat die hier best wel interactief en toch wel persoonlijk zijn met de docent
Inzichten	over de opleiding	student 05.	maar dat heb ik met gastdocenten in het algemeen wel dat ik wat afstandelijker ben maar dat komt meer vanuit mezelf
Inzichten	over de opleiding	student 05.	misschien dat ik van een reguliere gastdocent meer ja inlevingsvermogen verwacht dat het meer persoonlijk naar interess
Inzichten	over de opleiding	student 05.	Ja zeker wel, meer dat wat ik net ook al zei dat ik een beter beeld heb gekregen van hoe dit soort mensen beeldende ku
Inzichten	over de opleiding	student 05.	Dat ik dit soort mensen toch wel hoogstwaarschijnlijk ga tegenkomen of in mijn stage of in mijn loopbaan later
Inzichten	over de opleiding	student 05.	Ik kan het sowieso toepassen in de stage zelf
Inzichten	over de opleiding	student 05.	tijdens de presentatie zeiden ze van dit is ook een instelling waar je stage zou kunnen lopen toen hoorde ik al heel veel n